

FIGYELŐ

Beszámoló a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság működéséről (1970. szeptember—1971. július). Folyóiratunk előző számában beszámoltunk arról, hogy az újjáalakult Munkabizottság új elnöke, MEZEY László c. egyetemi tanár, az irodalomtudományok doktora irányításával kezdte meg az új akadémiai ciklust. Időközben néhány személyi változás történt: KÓKAY György felmentését kérte a titkári teendők alól, helyébe V. KOVÁCS Sándor bizottsági tag került 1971 júniusában. A szervező titkári feladatok ellátására pedig NYÉKHELYI Tiborné kapott megbízást. A beszámolási időszakban a Munkabizottság élénk tevékenységet fejtett ki, és a gondjaira bízott szaktudományi területek helyzetének felmérése céljából igyekezett szisztematikusan napirendre tűzni minden lényeges kérdést.

1970. október. Borsa Gedeon beszámolt az *RMK II. kötetének és az Antiqua-nak munkálatairól*. A tájékoztató jellegű előadáshoz a felkért korreferenseken, CSAPODI Csabán és VÉRTESY Miklóson kívül számosan hozzászóltak, hasznos kiegészítéseket és javaslatokat fűzve az elhangzottakhoz.

1971. január 29. A napirendre tűzött három téma közül elsőnek DEZSÉNYI Béla és KÓKAY György beszámolója hangzott el a *sajtótörténeti kutatások helyzetéről*. Az előadók megállapították, hogy hazánkban a sajtótörténet kutatása — ellentétben számos szocialista és nyugati országgal — nem támaszkodhat sem kutatóintézetre, sem egyetemi vagy főiskolai tanszékre. Az eddigi kutatások nagyrészt magánkezdeményezéseken alapultak. A publikációs lehetőségek biztosítása terén már korábban is jelentős szerepe volt a *Magyar Könyvszemlének*, s úgy látszik, ez a folyóirat ma is alkalmas az eredmények közzétételére, a kutatógárda összefogására. Biztató, hogy a kétségtelen nehézségek ellenére egy sajtótörténeti kézikönyv előkészítése folyik a MUOSz és az MTA néhány kutatóintézetének közös vállalkozásaként. DEZSÉNYI és KÓKAI végül javaslatot tett *régi magyar hírlapok és folyóiratok tudományos szövegkiadásának megindítására*. Kifejtették, hogy a régi periodikák rendkívüli ritkasága és a meglevő példányok védelme egyaránt indokolja az új kiadást. Egyes kötetek nemcsak a hazai, hanem a külföldi közvélemény érdeklődésére is számíthatnak (*Nova Posoniensia, Opferischer Mercurius* stb.). Ritkaságuk miatt elsősorban a hírlapok jöhetnek számításba, de nem szabad elfeledkezni különböző lapok mellékleteiről sem, így pl. érdemes lenne megjelentetni önállóan a *Magyar Musát*, a *Bibliothecát* stb. Megfontolandó a *Magyar Museum*, az *Orpheus*, a *Mindenes Gyűjtemény*, az *Uránia* vagy a *Gazdaságot Tzélző Ujság* programba vétele.

A napirend második előadója NÉMETH Mária volt, aki a *hírlap- és folyóiratállomány védelmének kérdéseiről* beszélt. A problémát sokoldalúan megközelítő referátumhoz ÓVÁRI Sándor korreferens, az OSzK illetékes főosztályának vezetője fűzött megjegyzéseket. A konzerválás munkája az OSzK tapasztalt szakembereinek vezetésével nagy lendülettel folyik. — Végül MARKOVITS Györgyi beszámolóját hallgatta meg a Bizottság, aki a *cenzurátörténet kérdéseiről* adott tájékoztatót. Az előadó rámutatott arra, hogy a magyarországi cenzúra története megíratlan, és bár sok feltáratlan területe van még, lényegében

megérett a feldolgozásra. A magyar irodalomnak a cenzúratörténet kutatása által feltárt, illetve feltárandó ismeretlen, másik oldala a magyar szellemi ellenállást tükrözi. Az előadás befejező részében MARKOVITS hangsúlyozta, hogy alapvető feladatnak kell tekinteni a két világháború közötti időszak cenzúratörténetének megírását, mely széles körű hazai és külföldi forrásanyag további feltárását teszi szükségessé. A téma korreferense KOVÁCS Magda volt.

Az elhangzott előadásokkal kapcsolatosan élénk vita alakult ki, melynek alapján a Bizottság az alábbi határozatokat fogalmazta meg állásfoglalását:

1. A Könyvtörténeti Munkabizottság meghallgatta és vita után egyhangúan elfogadta a régi periodikák új kiadásáról szóló, DEZSÉNYI Béla által előterjesztett javaslatot. A határozat értelmében egy négytagú bizottság (DEZSÉNYI Béla, KÓKAY György, NÉMETH Mária, VARGHA Kálmán) elkészíti a kiadványsorozat tervezetét. A Bizottság a faksimilekiadás mellett foglalt állást, melyet a folyóirat történetével kapcsolatos utószó egészíthet ki. A sorozatot a XVIII. század végi magyar folyóiratokkal, elsőként az ezek közül is legismertebb *Urániával* kellene megkezdeni.

2. A Bizottság meghallgatta NÉMETH Mária és ÓVÁRI Sándor tájékoztatóját a hírlapi források állományvédelméről és az ezzel kapcsolatos kutatási kérdésekről. Az OSzK-ban az utóbbi évek során e téren elért jelentős eredményekért MEZEY László elnök a Bizottság elismerését tolmácsolta.

3. A Munkabizottság köszönetét fejezte ki azért a tájékoztatásért is, amelyet MARKOVITS Györgyi tartott a cenzúratörténeti kutatásokról. A további kutatások koordinálása érdekében az I. Osztály számára a Bizottságnak távlati tervet kellene készítenie, és a végrehajtásba a Magyar Történelmi Társulatot is be kell vonni. Ehhez az előadó által javasolt kiadványok tervezetét is csatolni kell. A Bizottság különleges jelentőséget tulajdonít a cenzúratörténeti kutatásoknak.

1971. március 15. Az első napirendi pont előadója MEZEY László volt, aki az országos kézirat- és fragmentum-katalógus problémáiról referált. MEZEY beszámolója a konkrét tennivalókat az alábbiakban jelölte meg: 1. Folytatni és kiegészíteni a régebben megjelent katalógusokat (OSzK, Egyetemi Könyvtár). 2. Elkészíteni az Akadémiai Könyvtár katalógusát. 3. Kutatási kézikönyveket szerkeszteni (paleográfia, kézirattan, középkor terminológiák gyűjteménye, intézménytörténeti kalauz stb.). 4. Összeállítani a vidéki könyvtárak kódexeinek országos katalógusát. 5. Kidolgozni a fragmentumgyűjtés feldolgozási és szerkesztési szabályzatát. 6. Megindítani az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár fragmentumkötetének előkészítését. A felkért hozzászólók közül KENYERES Ágnes három fázist javasolt a fragmentumgyűjtésben: a) országos felmérés, b) leválasztás és restaurálás intézményenként, c) a feldolgozás. CSAPODI Csaba korreferátuma két alapvető kérdést hangsúlyozott: egyrészt a kodikológiai vizsgálatokhoz szükséges szakemberképzés problémáját, melyhez igen jelentősnek tartja a tervezett kutatási kézikönyvek nyújtotta segítséget, másrészt azt, hogy a fragmentumgyűjtés körét ki kell szélesíteni a külföldi töredékekre is.

Az ülés második előadója DEZSÉNYI Béla volt. Referátumában ismertette a *Magyar Könyvszemle 1970. évfolyamát*, a szerkesztési törekvéseket és a munka közben felmerülő akadályokat. Végeredményben a Munkabizottság folyóirata eredményes évfolyamot zárt 1970-ben. A két előadásról sokoldalú és hasznos vita alakult ki SZENTMIHÁLYI János, DEZSÉNYI Béla, CSAPODI Csaba, TARNAI Andor, Cs. GÁRDONYI Klára, DURZSA Sándor és V. KOVÁCS Sándor hozzászólásai nyomán.

1971. május 19. Az előző bizottsági ülés tematikájának folytatásaként Cs. GÁRDONYI Klára tartott beszámolót az *újkori kéziratos anyag kutatásának problémáiról*. Előadásának végén az alábbiakban foglalta össze javaslatait: 1. számba kell venni azt az anyagot, ami már közgyűjteményben van, tehát megőrzése biztosított, így feltárásának lehetősége

adva van, 2. gondoskodni kell arról, hogy a még nem közgyűjteményben levő, ill. a jelenben és jövőben keletkező kéziratanyagok közgyűjteménybe kerüljenek, 3. meg kell találni az alkalmas eszközöket arra, hogy az újkori kéziratok, kéziratanyagok a tudományos kutatás számára megfelelő módon hozzáférhetővé váljanak. A beszámolót követő vitában a levéltári törvényből következő jogi problémák (REJTŐ István, VÉRTESY Miklós, SZENTMIHÁLYI János, WINDISCH Éva), más intézményekkel való együttműködés (MEZEY László, CSANAK Dóra, TÓTH András), valamint számos más kérdés (BORSA Gedeon, Cs. GÁRDONYI Klára, HARASZTHY Gyula, KENYERES Ágnes, VIZKELETY András, VARGHA Kálmán) vetődött fel. Az ülés végén V. KOVÁCS Sándor titkár ismertette a Munkabizottság 1971–1972-es munkatervét.

*

A Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság az 1970/71-es munkaévben, korábbi határozatának megfelelően *felolvasó üléseket* rendezett több olyan témáról, amely interdiszciplináris érdekénél fogva joggal számíthatott a szélesebb tudományos közvélemény érdeklődésére. Ülésinknek az MTA épülete adott otthont, rendes körülmények között a Képes Terem, indokolt esetben — mint az 1971. március 19-i előadása is volt — más, nagyobb létszámú hallgatóságot befogadó ülésterem.

1970. november 18. Az első felolvasó ülést MEZEY László elnök nyitotta meg, méltatva az ilyen alkalmak tudományos jelentőségét és részletesen ismertetve a Munkabizottság további terveit. Ezután CSAPODI Csaba tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást *bécsi könyvtörténeti kutatásairól*. A kutatási beszámolót vita követte (MÁLYUSZ Elemér, KLANICZAY Tibor, SCHULEK Tibor, V. KOVÁCS Sándor).

1970. december 15. VIZKELETY András új eredményekben és megfigyelésekben gazdag előadása *Bécsi humanizmus és népnyelvi skolasztika a XV. század elején — Ulrich von Pottenstein műveinek szövegnyelvtanának vizsgálata* címmel hangzott el. Több értékes hozzászóláson kívül MOLLAY Károly egészítette ki a felolvasást germanisztikai szempontból.

1971. március 19. A zsűfólásig megtelt nagyterem hallgatósága előtt bemutatásra és meg tárgyalásra kerültek az újonnan felfedezett Zsigmond-kori motetták kéziratföredékei. MEZEY László, az irodalomtudományok doktora *Az emlékek írás- és szövegtörténeti vizsgálata; helyük régi művelődéstörténetünkben* címmel tartott előadást, RAJECZKY Benjámint pedig a *töredékek zenetörténeti értékelését* végezte el. Előadásaik önálló tanulmányként jelennek meg. Az ülésen elhangzottak még BÁRCZI Géza, HADROVICS László, MOLLAY Károly nyelvészeti vonatkozású szakélményei, majd több hozzászóló fűzött megjegyzéseket az elhangzottakhoz, ill. tett fel kérdéseket az előadóknak (SOMFAI László, VIZKELETY András, VÁCZY Péter, Cs. GÁRDONYI Klára, GREGOR Ferenc stb.). A jól sikerült, vetítettképes előadást zenei bemutató követte SZENDREI Janka irányításával.

1971. június 8. A felolvasó ülés előadója TÓTH András volt, aki *A magyar könyvtörténet egyes módszertani kérdései* címmel érkezett, különösen a budapesti Egyetemi Könyvtár történetének kutatása szemszögéből. Hangsúlyozta, hogy a könyvtörténetírás elsősorban történeti stúdium. Kifejtette, hogy a terület egyik legfontosabb feladata annak a vizsgálata, hogy az adott könyvtár (könyvtártípus) állománya jellegével, könyvtárosai hozzáállásával, a használat formájával és mérvével milyen módon kapcsolódott a kor vezető eszméi és politikai áramlataihoz, ill. hogy tudománytörténeti vonatkozásban milyen mértékben játszott szerepet az illető könyvtári megjelenési forma a szaktudományok, az egész tudományos élet, mindezekben keresztül a társadalom életében. A könyvtártörténet művelőjének elsődleges feladata tehát, hogy megtalálja a könyvtári szakkérdések tudományos és társadalmi értékelésének lehetőségét. Gyakorlati kérdésekről szólva a kutatás célját, a tárgytól függően változó módszereket, az egyes szakterületek különleges kérdéseit ismertette. Befejezőként utalt könyvtártörténetírásunk eddigi ered-

ményeire, szolt a problémákról, s kereste a kutatómunka szervezettebbé tételének, javításának módjait, lehetőségeit. A gondolatébresztő referátumhoz felkért hozzászólóként elsőnek F. CSANAK Dóra kapott szót. Korreferátumában ismertette az Akadémiai Könyvtár történetének megírásával kapcsolatos eddigi eredményeket, a megírás módszerének és szempontjainak fontosabb kritériumait. Az Akadémiai Könyvtár történetét — hangsúlyozta — elsősorban magának az Akadémiának a történetével való összefüggésben kell feldolgozni, hiszen egész létét az intézmény anyagi helyzete, nemzetközi kapcsolatainak alakulása, tudományszervező tevékenysége és irányító egyéniségei határozták meg.

A másik korreferens, BERLÁSZ Jenő hozzászólása az OSzK története folyamatosan levő munkálatainak tárgykörében szintén a módszertan síkján mozgott. Előadásában rámutatott arra, hogy a korszerű intézménytörténetnek két alapvető követelményt kell kielégítenie: egyfelől minden tényében interpretált, valódi fejlődéstörténetet kell nyújtania, másfelől hasznos rendeltetésűnek, gyakorlati következtetések levonására alkalmasnak kell lennie. Más szóval: a megírandó könyvtártörténetnek az élő könyvtárhoz, az élő kultúrához és az élő társadalomhoz kell szólnia.

Az előadást és a korreferátumokat követő vitában KENYERES Ágnes, Cs. GÁRDONYI Klára és mások egészítették ki a hallottakat. MEZEY László elnöki zárszavában azt hangsúlyozta, hogy az előadók komplex módon egészítették ki egymás mondanivalóját: TÓTH András a forráskutatás, CSANAK Dóra az intézménytörténet műfajának, BERLÁSZ Jenő pedig az előadás mikéntjének problémáit igyekezett tisztázni, az adott keretek között: sikerrel.

V. K. S.—R. M.

Megjelent a legrégebb természettudományi kódex színes facsimile kiadása. A kódex-kutatás szempontjából fontos dátum az 1970-es esztendő. Ekkor fejeződött be az Osztrák Tudományos Akadémia kiadójának (Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz) nagy vállalkozása, hogy a legkorábbi ránk maradt tudományos kéziratot, a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtár féltett kincsét, az ún. *Dioscurides Constantinopolitanus*-t (Cod. med. Gr. 1.) teljes színes facsimile kiadásban, korszerű tudományos színvonalú kommentárral megjelentesse.

Magáról a kódexről folyóiratunk 1969. évi kötetében már szó esett; ezúttal csak annyit, hogy a kódex 512 táján készült nagyformátumú (cca 31 × 38 cm), az eredeti nagyságban készült kiadása közel ezeroldalas (984 o.), s 392 egészoldalas és 87 szövegbeillesztett képvel van díszítve. A mű a „Codices selecti phototypice impressi” sorozat XII. köteteként jelent meg, 3—6 színű offsetnyomású lapokon. A kommentárt, amely a több év óta folyó munkálatok lezárását jelenti, 1970-ben jelentette meg a kiadó a világhírű miniaturakutató és bibliológus: Hans GERSTINGER professzor tollából, aki az idén tölti be 85. életévét, s akinek ZSÁMBOKY Jánosra vonatkozó kutatásai a magyar könyvtörténet szempontjából is alapvetően fontosak.

A teljes színes facsimile-kiadást megelőzően már 1906-ban megjelent Leydenben a szóban forgó mű egyszínű facsimile-másolata Anton von Premerstein-Karl WESSELY és Josef MANTUANI mai napig is nélkülözhetetlen magyarázataival. Közben a bécsi könyvtár kitűnő kutatója, Paul BUBERL elkészítette a mű részletes leírását, kitűnő kommentárokkal, az ábrázolt növények és állatok rendszertani meghatározásával (*Die Byzantinischen Handschriften I. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich N. F. Band VII. Leipzig, 1937*).

Hans GERSTINGER 60 oldalra terjedő kommentárja, amelyhez irodalomjegyzék, képek, a növény- és állatnevek regisztere járul, egyik fő feladatának az első facsimile-kiadás óta megjelent irodalomkritikai feldolgozását tekintette. Különösen fontosak azon vizsgálatai,

amelyek a kódexben szereplő antik orvos-ábrázolásokra vonatkoznak. A kódex legismeretesebb, már korábban színes képben is többször közzétett kompozíciójával, amely Dioskoridés és a Heueresis alakját mutatja be (fol. 4^v), a következő megállapításra jut: „Unser Bild repräsentiert einen Typus zweifigüriger Autorenbilder, der in der hellenistisch-römischen Plastik und Großmalerei mit der Darstellung eines Autors . . . mit ihm inspirierenden Muse etc. häufig wiederkehrt . . .” — éppen ezért a szóban forgó kompozíció archetypusát nem lehet — mint PREMARSTEIN, BUBERL, újabban BERTELLI is gondolták — az i. e. I. századra, a kratauasi herbarium keletkezésének idejére datálni.

A bécsi kódex túlnyomó részét magában foglaló herbarium részletes vizsgálatában az egyes növények ábrázolásainál a dioskoridési szöveg mellett az illető növény tudományos rendszertani helyét is megadja; hasonlóan jár el a kódex végén levő „Ornithiaka” madár-ábrázolásai esetében is, ahol BUBERL megállapításait kiegészíti a mű szövegének legújabb, GARZYA-féle kiadásából vett szemelvényekkel.

GERSTINGER munkája valóban alapvető jelentőségű, s a kódex-kutatók, archeológusok, bizantinológusok, művészettörténészekon kívül a természettudomány történetének kutatói is haszonnal forgathatják, bár a szerző a növény- és állatábrázolások meghatározásában túlnyomórészt a korábbi kutatások eredményeit dolgozza fel.

KÁDÁR ZOLTÁN

Bibliográfiai tanulmány Comenius Orbis Pictusa kiadásairól.¹ Nagyon hasznos feladatot vállalt és teljesített Kurt PILZ azzal, hogy COMENIUS egyik legértékesebb és legeredetibb tankönyve, az *Orbis Pictus* kiadásait regisztrálta. A magyar COMENIUS-filológiát, a magyar bibliográfiai kutatást meg különösen kell, hogy érdekelje ez a bibliográfiai feldolgozás két okból is. Először azért, mert COMENIUS ezt a művet Sárospatakon alkotta meg, s megpróbálta azt is, hogy könyve a pataki nyomdában jelenjék meg. RENTIUS György, COMENIUS pataki nyomdása 1653-ban hozzá is kezdett COMENIUS tankönyv kinyomtatásához. A könyv címe itt még: *Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium*. Hoc est: *Nomenclatura rerum ad autopsian deducta, Anno MDCLIII*. Sajnos, a könyvet Comeniusnak gyakran említett okok miatt (vö. Op. Did. 138; BAKOS: *Az Orbis Pictus és magyar szövege*. Az Egri Ped. Főiskola Füzetek, 136. sz.) nem sikerült Patakon megjelentetnie, s csak az *első ív* került a pataki nyomdában nyomás alá. 1957-ben G. H. TURNBULL angol egyetemi tanár egyik cikkében (*An incomplete Orbis Pictus of Comenius printed in 1653. Acta Comeniana*, 1957. XVI. I. 35—42. l.) közölte, hogy COMENIUS angol barátja, HARTLIB hagyatékában megtalálta a *Lucidarium*nak a pataki nyomda prése alól kikerült első oktavívét. 1965-ben Sárospatakon is előkerült az 1653-ban kinyomott *Lucidarium* első ívének négy oldala. A HARTLIB-hagyaték oldalaival való összehasonlításból kitűnt, hogy e pataki töredékek korrigált oldalak, s a korrekció nyomán új tükörelrendezést is hajtott végre a nyomdász. (vö. BAKOS: *A Vestibuli et Januae Lucidarium pataki kiadásának újabban felfedezett töredékeiről*, Eger. 1966. Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetek, 405. sz.) A pataki töredék hitelességéhez nem fér kétség, és éppen ezért érthetetlen, hogy miért fogalmaz úgy a szerző, mintha igaza lenne azoknak is, akik azt állítják, hogy ezt a töredéket is ENDTER nürnbergi nyomdájában nyomták volna. (vö. Hellmut ROSENFELD: *Der Probedruck von Comenius' Orbis pictus 1653 (1657?) und der Verlag Endter in Nürnberg. Archiv für Geschichte des Buchwesens*. Bd. VI. Frankfurt am Main 1964, 877—897. l.) A birtokomban levő sárospataki töredékről PILZ is megállapítja, hogy

¹ Johann Amos COMENIUS: *Orbis Sensualium Pictus*. Die Ausgaben des Orbis Sensualium Pictus. Eine Bibliographie. Bearbeitet von Dr. Kurt PILZ, Nürnberg, 1967.

javított példány („ein korrigierter Druckbogen”), s így az Angliában található töredékhez viszonyítva is értékes könyvtörténeti dokumentum.

Sajnos, ennek a nagy szorgalommal összeállított bibliográfiának olyan fejezetei is vannak, amelyek nem tartoznak szorosan e bibliográfiai tanulmány feladatkörébe. A másik hiányosság, hogy éppen ezek a fejezetek a legkidolgozatlanabbak, s leginkább csak a német szakmunkákra hivatkozik bennük. A nemzetközi COMENIUS-kutatás legújabb eredményeit nem ismeri, illetőleg nem utal rájuk. Különösen feltűnő, hogy magyar comeniológusok eredményeire alig utal. Az sem erénye ennek a munkának, hogy az egyes kiadványok lelohelyeinek regisztrálása nagyon hiányos, a magyar lelohelyeket nem regisztrálja. Nagyon sok kiadást csak másodkézből ír le, s éppen a magyar kiadványokkal kapcsolatos irodalommal bánt el mostohán. Kevés magyar bibliográfiai leírásra hivatkozik. A magyar adatokat félre is érti, illetőleg helytelen következtetéseket von le belőlük. Ezzel magyarázhatjuk azt a súlyos tévedését, amely szerint az *Orbis* Sárospatakon is megjelent 1796-ban, 1798-ban, 1806-ban, 1820-ban és 1831-ben. E kiadások nagyon szűkszavú leírása kapcsán hivatkozik KISS Áron összeállítására (*A magyar Comenius-irodalom. = Néptanítók Lapja*. 1892. 101–102. l.), de KISS Áron itt nem Sárospatakot jelöli meg a kiadások helyéül, hanem csak azt írja, hogy ezt a kiadványt SZOMBATHY János, sárospataki professzor dolgozta át s rendezte sajtó alá. A kiadási hely mindegyik kiadványnál: *Pozsony*. PILZ ezeket a kiadásokat sem láthatta, s ezért tévedett. A címlapon ugyanis világosan olvashatók a következő tények: „Ioann. Amos Comenii Orbis Pictus, In Hungaricum et Germanicum Translatus, Et Hic Ibive Emendatus. A' Világ Le-festve. Magyarra fordítottat, és helyel-hellyel meg-jobbítottat Sz. J. által S. Patakon 1796-dik eftz. Die Welt in Bildern. In die Ungarische und Deutsche Sprache übersetzt und hin und wieder verbessert. Nyomtattatott Pozsonban, Wéber Simon Péter költséggével és betűivel. 1798.”

A *magyar szöveggel* megjelent *Orbis*-kiadások regisztrálásában PILZ jó munkát végzett. De ha már regisztrálta VERSEGHY megcsonkított *Orbis*-kiadását (vö. VERSEGHY: *Exercitationes idiomatis hungarici secundum regulas epitomes concinnatae in usum gymnasiarum regni Hungariae*, Budae, 1816. 2-ik kiadás 1818.), akkor ugyanolyan joggal szólhatna KÖVESDI Pál magyar nyelvtanának a végén megtalálható *Orbis*-részletekről is. (vö. *Elementa Linguae Hungaricae sive Grammatica Hungarica, Cassoviae*, 1766: Excerpta ex Joanis Amos Comenii Orbe Sensualium Trilingui.) A történeti Magyarországon megjelent *Orbis*-kiadványok leírásában érthetetlenül korszerűtlen szemlélettel ítélkezik a kiadások helyeiről. Semmivel sem menthető elfogultságának jellemző megnyilvánulása például, hogy külön is számon tartja az erdélyi, a felsőmagyarországi, illetőleg a szepességi kiadási helyeket, és úgy ítélkezik, hogy ezek a területek, illetőleg kiadási helyek a „német kultúrterületbe” tartoztak. A történetietlen szemléletből származó megállapításait megfogalmazó nyelvi formálásában még ilyen nyelvi képletek is jelentkeznek: „Siebenbürgen und Zips . . . kulturell rein deutsche Gebiete.” — „Zum deutschen Kulturraum zu rechnen” — „Siebenbürgen . . . das Land als rein deutsches Siedlungsgebiet . . .” stb. stb. A löcsei kiadások metszeteinek készítőjéről, BUBENKA Jónásról is ezeket állapítja meg: „Die Holzschnitte stammen von dem Volksdeutschen Jonas Bubenka . . .” stb. (vö. 139. l.) Ezeknek a megjegyzéseknek az árnyékában nem tartjuk jogosnak a *Magyar Helikon* gondozásában, 1959-ben megjelent *Orbis*-kiadással kapcsolatos alábbi kritikai észrevételét: „. . . dieser Text wohl aus nationalistischen Gründen fortlaufend nur in Madjarisch wiedergegeben. Der lateinische und der deutsche Text ist jetzt weggefallen.” (325. l.) Nem nacionalista szemléleti alapon jelent meg ez a kiadás csak magyarul, hanem helytelen gazdasági megfontolásokról kifolyólag. Annak idején magunk is szóvá tettük, mennyire káros a kiadói szűkmarkúság, illetőleg az a gyakorlat, hogy egyes műveket megcsonkítva adunk ki. (vö. *Pedagógiai Szemle*, 1958. 10. sz. 999. l.) A GERÉB-féle kiadás az 1669-ben

megjelent háromnyelvű kiadásnak csak a magyar szövegét jelentette meg, s így a tudományos vizsgálódás nem használhatja fel teljes értékű forrásként.

COMENIUS halála 300. évfordulója alkalmából megjelent legújabb *Orbis*-kiadvány már megeseonkítás nélkül jelent meg, s így a COMENIUS-filológia számára valóban használható forrásként. (vö. *Joh. Amos Comenii Orbis Sensualium Pictus Bilingvis. — A' Látható Világ, két-féle nyelven*, Coroneae, 1675 . . . In *Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini*, 1970.)

Már említettük, hogy a magyarországi lelőhelyekre alig utal PILZ, s ezt annál is inkább sajnáljuk, mert a magyar Comenius-kutatás számára munkája az összehasonlító vizsgálatra nem alkalmas. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadásában megjelent *Comenius Magyarországon kiadott műveinek lelőhelybibliográfiája* (Budapest, 1970.) adataiból az is kitűnik, hogy PILZ a magyarországi görög nyelvű *Orbis*-kiadásokat nem regisztrálja (vö. 27. l. és HORVÁTH: *Magyar—görög bibliográfia* Bp. 1940., GYÓNI: *Századok*, 1943. 259. l.), s hiányzik bibliográfiájából az 1672-ben megjelent latin—német nyelvű kiadás leírása. (Vö. *Orbis Sensualium Pictus Bilinguis*. Joh. Amos Comenii Orbis Sensualium hoc est, Omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum Nomenclatura. In usum et commodum Scholasticae nostrae Juventutis noviter emissa. *Cibinii*, per Stephanum JÜNGLING, Anno M DCLXXII, (=1672.). (2), 241, (6) p.]

A magyar COMENIUS-kutatás számára abban igen jó forrás PILZ bibliográfiája, hogy a magyar szöveggel megjelent *Orbis*-kiadványokat időrendbe szedte. Ezeknek a kiadványoknak a vizsgálatában nagyon sok tennivalónk van. Abban is segítőtje lehet a magyar COMENIUS-filológiának e bibliográfia, hogy végre rendet teremthetünk abban a kérdésben, mely magyarországi kiadványok jelentek meg képek nélkül. A képekkel kapcsolatban komoly filológiai vizsgálódás csak újabban indult meg. PILZ bevezető fejezeteiben utal azokra a főleg Nürnbergben megjelent kiadványokra, amelyekben a kép is információs szerepet kapott. Sajnálatos azonban, hogy ebben a vizsgálatában is leszűkítette kutatását. A nemzetközi szakirodalom eredményeiről nem vesz tudomást, s arról sem, hogy COMENIUS már 1652-ben a *pataki Janua* lapjain is közölt képeket. (vö. *Eruditionis Scholasticae Pars II. Janua, Rerum et Linguarum Structuram externam exhibens*, in usum scholae Patakinae edita, 1652. OSZK. RMK. I. 859/a., illetve RMK. I. 860. és BAKOS: *Az Orbis Pictus előzményeiről.* = *Az Egri Ped. Főisk. Füzetei*. 136. sz. 339—340. l.)

Felveti azt a kérdést is, maga COMENIUS rajzolta-e az *Orbis* képeit? COMENIUS rajzkészségére vonatkozólag kívánt adatokat szolgáltatni a bibliográfia *Die Karte der Markgrafschaft Mähren und Johann Amos Comenius* című fejezetében (35—37. l.).

PILZ bevezető fejezetei (*Das Leben des Johann Amos Comenius, Pädagogische Werke des Johann Amos Comenius* stb., stb.), sajnos, nem gazdagítják új adatokkal a nemzetközi COMENIUS-filológiát. A legújabb kutatások eredményeit ezekben sem használja fel, a magyar eredményekre nem utal.

PILZ munkájának értékes része az a fejezet, amelyben az *Orbis* nyomán és COMENIUS szellemében készült új képes kiadványokat, tankönyveket és ismeretterjesztő műveket szedte sorba, és írta le pontosan, hitelesen. (vö. *Bilderbücher in der Art des Orbis Pictus*, 329—411. l.) Egyetlenegy kiegészítésünkkel tehetjük teljesebbé Pilz leírásait. Nem regisztrálja a Pozsonyban 1842-ben megjelent következő magyar nyelvű kiadványt: „*A' Világ Képekben a' magyar ifjúság számára, vagy a' természetnek, művészetnek, és az emberi életnek nézőhelye, száz két köre metszett képpel és pontos magyarázattal, legújabb kiadás Comenius szerint a' mostani nyelvfejlődéshez és korszellemhez alkalmazva, németből magyarra fordítá K. Karcsai Tóth János. Pozsonyban 1842. Bucánszky A., polg. könyvkötő tulajdon költségen kiadatott.*” Különben ez az új magyar nyelvű és az *Orbis* szellemében összeállított kiadvány a következő, PILZ által is regisztrált német nyelvű kiadás nyomán készült: Jakob Eberhard GAILER: *Die Welt, in 102 Bildern für die*

Jugend, oder Schauplatz der Natur, der Kunst und des Menschenlebens . . . Pressburg, in Verlag des Aloys Bucsánszky, 1842. (vö. még: BAKOS: *A magyar Komensky-irodalom*, Bpest, 1952. 1024. l.).

PILZ bibliográfiai tanulmánya gazdag anyagával kiegészíti azoknak a munkáknak adatait, amelyek az *Orbis*-kiadványokkal kapcsolatban összefoglaló jelleggel kívánták leírni az *Orbis* kiadások változatait. (vö. H. JARNÍK: *Veškerých spisu Jana Amosa Komenského*, Svazek X. (8.) *Orbis Pictus*. V Brně, 1929.; URBANKOVÁ: *Soupis děl J. A. Komenského v Československých Knihovnách, Archívech a Museích*, 1959. Státní Pedagogické Nakladatelství v Praze.)

A magyar Comenius-filológiának hasznos adatokat is tartalmaz ez a kiadvány, amellelt éppen hibái, hiányosságai készítenek arra, hogy az *Orbis Pictus*-kiadásaival kapcsolatos filológiai, könyvészeti, bibliográfiai vizsgálódásainkat alaposabbá és korszerűbbé tegyük.

BAKOS JÓZSEF

A társadalom tudományos irányítása¹ Az irányításelmélet marxista—leninista aspektusának rendszeres és tudományos feldolgozását adja könyvében AFANASZJEV szovjet tudós. Annak előrebocsátása mellett, hogy szükség van a gazdasági, szociális és szellemi folyamatok irányításával kapcsolatos általános problémák kidolgozására, ezt a problematikát hét csoportban foglalja össze. Első feladatának azt tekinti, hogy átgondolja és elméletileg elemezze a marxizmus—leninizmus klasszikusainak a tudományos társadalomirányításra vonatkozó gazdag örökségét. A második problémacsoportnak azt tartja, hogy tanulmányozzuk a gazdasági és szociális folyamatok irányításának történelmi és jelenlegi tapasztalatait. Harmadik feladatként azt jelöli meg, hogy a szocialista társadalom egészét és különböző láncszemeit mint irányítási objektumokat vizsgálja, az irányítás különböző szektoraiban. A negyedik problémacsoport — a szerző szerint — a társadalmi fejlődés objektív feltételeinek és szubjektív tényezőinek kölcsönhatásban való vizsgálata. Az ötödik problémacsoport arra vonatkozik, hogy elemezni kell a szocialista társadalom tudományos irányításának tartalmát, az irányítás alapelveit és alkalmazásukat a társadalmi élet konkrét szféráiban. A hatodik problémacsoport abban áll, hogy meg kell vizsgálni a társadalomirányítás szubjektumát mint az állami és nem állami szervek rendszerét. Végül a hetedik problémacsoport arra vonatkozik, hogy tanulmányozni kell a szocialista társadalom kölcsönhatását a természeti és társadalmi környezettel.

A fentiekben vázolt célkitűzésekhez következetesen alkalmazkodik AFANASZJEV munkájának szerkezete. Nyolc fejezetben tárgyalja az irányítás fogalmát, a társadalom önvezérlő rendszerét, az irányítást a tőkés társadalomban, a tudományos társadalomirányítást a szocializmus idején, a szocialista társadalomirányítás rendszerét, az irányítás tartalmát és alapvető funkcióit, a tudományos irányítás általános elveit, valamint az igazgatás korszerű tudományos és technikai eszközeit.

A mű kiemelkedő fejezetei, illetőleg részei: a vezérlés fogalmának kifejtése, a marxista szociológiának, mint a társadalom átfogó szemléletének bemutatása, a szocialista társadalomirányítás bonyolult rendszerének elemzése, az igazgatási viszonyok korszerű szemlélete, a tudományos irányítás általános kérdéseinek bontása, valamint az információval kapcsolatban mondottak.

A szerző néhány megállapítása érdemes a kiemelésre:

Az emberi szervezet önvezérléséből kiindulva megállapítja, hogy a vezérelt és vezérlő rendszerek (alrendszerek) az ember alkotta automatikus berendezésekben és a különböző

¹ AFANASZJEV, V.: *A társadalom tudományos irányítása*. Bp. 1969, Kossuth, 382 l.

rendű társadalmi rendszerekben egyaránt megtalálhatók. A vezérlésre nézve lényegesnek tartja, hogy az információs jelek felerősítésekor vagy átalakításakor az információ bennük rejlő minőségi tartalma el ne torzuljon. A kibernetika érdeméül tudja be, hogy rámutatott az információ óriási jelentőségére, a vezérlési folyamatok és az információ elszakíthatatlan egységére. Ezzel kapcsolatban fejt ki részletesen és helyesen a kibernetika előnyeit és gyengeségeit. A társadalom tudományos irányításának lényegét abban látja, hogy a társadalmi rendszert saját törvényszerűségeivel kell összehangolni. A marxista szociológiát a társadalom totális szemléletének tekinti. Érdekesek az ösztönös és tudatos társadalomirányításról mondottak. Az igazgatás egyetemes jellegének meghatározásánál helyesen hivatkozik MARXra annak hangsúlyozásával, hogy az nélkülözhetetlen eleme minden termelési módnak. Helyes rámutatni arra, hogy strukturális-funkcionális szempontból a szocialista társadalom mennyire bonyolult és differenciált rendszer. Jól jellemzi a szerző a szocialista társadalomnak mint önvezérlő rendszernek a tőkés társadalomtól eltérő sajátosságait: a piaci ösztönösség, anarchia és konkurrencia helyére lépő tudományos, tervszerű irányítást. Valóban a szocializmussal kezdődik a társadalom tudományos irányításának szakasza. Az egész társadalom tudományos irányításáról — törvényszerűen — csak a szocializmusban lehet szó. A tudományos-műszaki forradalom és az irányítás tökéletesítése ténylegesen elválaszthatatlanok egymástól. Érdekesek a szerző fejtegetései a szocialista társadalom irányításának szubjektumára vonatkozóan az állami és nem állami szervezetek bonyolult rendszerében. Az állammal szemben támasztott alapvető követelmények vázolása során helyesen mutat rá az adminisztratív és tudományos módszerek összekapcsolásának szükségességére és a szakemberek munkájának értékelésére. A döntéseknek is tudományosan megalapozottnak és szakszerűeknek kell lenniök. Mivel a szocializmus létrejötté sem ösztönös, hanem tudatosan irányított folyamat, a szocialista építés irányításának legfontosabb feladata is szervezési feladat. A szocialista társadalom irányításának alapelve a demokratikus centralizmus, ennek leszögezése azonban nem teszi feleslegessé további kérdések, mint pl. az optimalitás és hatékonyság vizsgálatát.

Mi sem természetesebb, hogy egy ilyen összefoglaló mű mondanivalói a tudás elsajátításán túlmenően, egyes kérdésekben vitára is késztetnek. Így pl. az információ fajainak vizsgálatánál a mennyiségi oldal nagyobb hangsúlyt kapott a kelleténél, és szólni kellett volna a szükségesség kérdéséről is. Ez napjainkban is nagyon aktuális probléma, mivel találkozunk egy meglehetősen öncélú szemlélettel is, amely az igényeknek olyan felfokozását jelenti ami nem is társadalmi szükséglet már (írásztalban heverő jelentések tömege stb.) (27. l.). Általában nem mutat rá a szerző a bürokratikus kinövésekre és annak veszélyeire. Vitatható az a megállapítás (116. l.), amely szerint „a társadalmi fejlődés minden újabb foka az előzőből következik, hogy nem szabad önkényesen átugrani a fejlődés befejezetlen szakaszait, stádiumait”. A fejlődő országok társadalmi átalakulása pl. éppen a Szovjetunióban megvalósult szocializmus hatására vált lehetségessé. Tautológiának látszik szerzőnek az a megállapítása (152. l.), amely szerint az irányítás során keletkező viszonyok „... egyfelől a szubordináció, az igazgatás, szervezés viszonyai, másfelől a végrehajtás, az alárendeltség viszonyai”. Annál inkább vitatható szerzőnek az a megállapítása, amely szerint „nincsenek feltétlen érvényű, egyetemes organizációs törvények...” (223. l.), mivel maga is önálló fejezetet szentel művében az általános elveknek (244. l.). A különböző információs források között (statisztikai, könyvelési és operatív technikai nyilvántartások) nem említi szerző a szakmai nyilvántartások jelentőségét, ami adott esetben (pl. a tudományos kutatások tematikai nyilvántartása) a leglényegesebb lehet (231. l.).

AFANASZJEV könyvét tudománytörténeti szempontból is értékelnünk kell s jelentőségét nem csökkenti, hanem csak fokozza, hogy gondolkodásra, vitára késztet.

Dicséret illeti ROZSNYAI Ervin fordítót és KOVÁCS Ferenc lektort. A Kossuth kiadó hasznos elhatározásra jutott a munka kiadásával, nagy kár azonban, hogy sem a „fülön”, sem előszóban nem mutatja be a szerzőt.

TAKÁCS JÓZSEF

A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei.¹ Könyvének első oldalain KÓKAY mindjárt megmondja, azaz inkább érthetővé teszi, mi rejlik a magyar irodalomtörténetírás egy különös adóssága mögött, amit azok, akik hivatásszerűen irodalomtörténettel foglalkoznak, eddig nem törlesztettek, de ki is tértek a törlesztés elől. Sürgették ugyan a sajtótörténet megírását — másfelől, mint határterületi jelenséget, kirekesztették a sajtót a kutatásra igazán méltó témák közül.

Legfeljebb egy-egy irodalmi folyóirat látszott méltónak az önálló tanulmányozásra — hírlapoknak legfeljebb az irodalmi rovata vagy kritikai iránya, esetleg az irodalomtörténetből is ismert szerkesztőjének neve vonszolt egy-egy újságot kivételesen az irodalomtudomány boncasztalára. Egy nagy átfogó mű jelent meg mindnyájunk által tisztelt szerző tollából a magyar felvilágosodásról — amely imponáló apparátusának legelejen „primitívnek” s ezért mellőzhetőnek minősített mindent, ami az egykorú sajtó történetéről addig megjelent.

Sajtótörténetünk pedig mégsem teljesen parlag és puszta terület, mint sokan hiszik. Anélkül, hogy ezúttal ezt a feladatot is vállalnánk — hiszen lesz KÓKAY könyvéről elég mondanivalónk — mégsem árt figyelmeztetni rá, hogy a magyar sajtó történetének egészével vagy egyes részleteivel nem KÓKAY, de nem is az őt közvetlenül megelőző kutatók kezdtek foglalkozni. SZINNYEI József egy perccel sem maradt el a francia HATIN mögött, mikor a nemzeti hírlapirodalom maradványait s a velük foglalkozó adatokat kezdte gyűjteni. FERENCZY József hírlapirodalom-története, pozitivista egyoldalúsága ellenére, de talán éppen pozitivista anyaggyűjtő szorgalmának jóvoltából is egyedülálló teljesítmény, nemzetközi viszonylatban is az volt a maga korában. KÓKAY sem — aki pedig néhány okos rövidséggel fogalmazott oldalon összefoglalja a sajtóra vonatkozó kutatások egész bel- és külföldi történetét —, de más sem idézi FERENCZY könyvének *Előszavából* az egyébként több mint nyolcvan éves mű keletkezésére vonatkozó adatokat. A könyv megírása úgy indult el, hogy az Athenaeum kiadó 1880-ban, az első magyar nyelvű hírlap százéves évfordulóján, 100 aranyat bocsátott az Akadémia rendelkezésére pályadíjul hírlapirodalmunk történetének megírására. „A pályázat — így FERENCZY — kihirdettetett, de eredménytelen maradt, kihirdettetett még egyszer, s ismét eredménytelenül, még csak jelentkező sem akadt, ki feldolgozására ajánkozott volna.” Végül már beérte az Akadémia puszta vázlat bemutatásával is, amelynek alapján kész megbízást adott a könyvre — még így is további évek teltek el, összesen hét év az Athenaeum kezdeményezésétől számítva. A mű a megközelítő teljességet így is csak az 1840-es évekig tudta elérni — mint szintén maga FERENCZY vallja.

FERENCZY megbízása után hetven évvel, 1950-ben ismét felismerte egy kiadónk — véletlenül éppen az Athenaeum örökébe lépett új, a tudományos ismeretterjesztés céljából létesült vállalat — a sajtótörténet fontosságát. Sajnos a könyvnek nem tudott a FERENCZYÉNél nagyobb terjedelmet biztosítani, a FERENCZY által felölelt időközre pedig ennek is csak a fele jutott. Pedig az elkészült rész megírására fordított idő újból igazolta FERENCZY látszólagos lassúságát.

A sajtótörténet elhanyagoltsága egyenes arányban áll munka-, idő- és terjedelmigényé-

¹ KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795)*. Bp. 1970, Akad. Kiadó, 573 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár 25.)

vel. Nem hoz olyan gyors és mutatós eredményeket, mint a tisztán műalkotások formáját, gondolati és eszmei tartalmát analizáló szorosan vett irodalomtudomány. Az utóbbi amellett a mélyebb műélvezet és műértés azonnali elégtételét is megadja művelőjének.

(A tisztelet népünk mai tudományos és közéleti szervei iránt készlet arra, hogy zárójelben megjegyezzem: azért bízom a magyar tudományos sajtó kutatás új lendületében, mert éppen ezekben az években ismét Akadémiánk vezetőségének és sajtónk illetékes szerveinek összefogásával készül újra elindulni.)

A sajtótörténet, minden részletében és vonatkozásában, komplex terület. Az irodalomtörténet azért formálhat és kell, hogy formáljon rá elsősorban igényt, mert az alapvetést, a fogalmak és tények elemi tisztázását világszerte irodalomtörténészek végezték. Nem véletlen, hogy KÓKAY is, mint nyolevan évvel régebben FERENCZY, műve címében „*hírlapirodalom-történetet*” ígér. De nagyon helyesen mindjárt kezdetben leszögezi, hogy nem fog kizárólag irodalmi módszerű vizsgálatra és tárgyalásra szorítkozni. A szokásos irodalomtörténeti anyag mellett egy sor egészen heterogén forrás is kell, hogy lekösse a sajtó kutatóját. És az irodalomtörténeti szemponton kívül egy sor más szempontot is figyelembe kell vennie a feldolgozásnál — másképpen nem szolgálhat jól az irodalomtörténetnek sem. Amelyet szolgálnia pedig nemcsak érdeke, de szíve vágya is. Hiszen végső fokon sajtó és irodalom minden tárgyi, tartalmi, funkcióbeli különbözősége ellenére is eltérhetetlen kapcsolatot tart eszköze, a nyelv által, amelyet nemcsak mint a szabatos kommunikáció műszerét kell, hogy alkalmazzon — ha így volna, a divatos és aktuális információelmélet vagy a szemantika egyik ágává is válhatnék —, hanem mint a kifejezését, szemléltetését és közvetlen ráhatását is. A sajtó rendeltetése, funkciója más, mint az irodalomé. De ennek a funkciónak alapja a valóság valamiféle tükrözése, más célú és más értelmű tükrözése, mint a művész vagy a költő esetében, de mégis tükrözés. Mégpedig tükrözés a közös nyelvi közeg segítségével. És a tükrözést a sajtó is műfajok keretei közt valósítja meg.

A sajtóműfajok és az irodalmi műfajok rokonsága, párhuzama, kölcsönhatása, sőt ismételt kölcsönös helyeserje — meg a mindkettő által használt nyelvi, stílári, kompozíciós stb. eszközkészlet, ha a sajtótörténet kizárólagos gazdájává nem is, de elsőfokú rokonává az irodalomtörténetet avatja. És a rokonság felszámolása az irodalomtörténetnek sem lehet érdeke. Hogy ezt kutatóink felismerték, annak bizonyítéka az Irodalomtörténeti Intézet által kiadott nagy kézikönyv, ahol a sajtó már nem pusztán felsorolás, seregszemle formájában kap helyet, mint PINTÉR Jenőnél (bár ott pusztán terjedelemben több jutott neki), nem is csak mint az írók környezete és közvetítő szerve, mint még HORVÁTH János tartotta, hanem egyre inkább mint az irodalomban is (akár a társadalmi lét más területén) alakító, szervező, kezdeményező, rendszerező tényező.

Éppenséggel nem lehetne állítani, hogy KÓKAY feladatának elvi követelményeit, módszerbeli kívánalmait ne vette volna komolyan szemügyre.

A sajtónak s két legfőbb ágának, hírlapnak és folyóiratnak fogalmát a sajtó célkitűzései érdekében tisztázva, kiadósan idézve a definíció kényes problémájának irodalmából is. És az eddigi magyar szakirodalom gyors, de értelmes rostáját követően — csak helyeseltetően sajtó és irodalom imént vázolt összefüggéseinek tárgyalására alapítva — fogalmazza meg módszerének alapvonalait. A bevezetőben mondottak után azt sem helyteleníthetjük, hogy a sajtótörténetet egy kissé vissza is akarja terelni az irodalomtörténet medrébe. Ezt azzal indokolja, hogy a XVIII. század végén az irodalomtörténet módszerének alkalmazása azért is ígér eredményt, mert az újságírókat elsősorban nyelvi és irodalmi kérdések érdeklik, vagy még szabatosabban fogalmazva, nyelv- és irodalomfejlesztő kísérleteikkel többet tehettek a korszerű haladásért, mint egy kifejezetten politikai publicisztikával.

A *Bevezetést* is beleértve KÓKAY két fő fejezetre tagolja munkáját; a hírlapok történetét

lényegében II. JÓZSEF halála évével bontja két részre, két külön főfejezetre; a folyóiratok történetét egyetlen, a többihez képest rövid főfejezetben tárgyalja. Valamennyi főfejezetet megelőzi a közvetlenül a *Bevezetést* követő *Európai és magyar előzmények* c. főfejezet. A munka felosztása és tagolása ellen nem tehetünk kifogást, legfeljebb az okoz némi nehézséget, hogy a *Bevezetést* követő általános korkép már sokszor előreveszi a hírlapok történetének mondanivalóját; így pl. a pozsonyi cenzúrára vonatkozó KÓKAY által Szlovákiában gyűjtött, eddig ismeretlen adatok s a belőlük levont következtetések megelőzik azoknak a lapoknak a történetét, amelyeket ez a cenzúra érint. Ez elkerülhetetlenül néhány ismétlésre vezet — persze, nem bizonyos, hogy ezeket más úton teljesen el lehetett volna-e kerülni.

Nem lehet kifogás az ellen a látszólagos aránytalanság ellen sem, amellyel KÓKAY az irodalomtörténetileg általában a hírlapoknál többre értékelt folyóiratok történetét 150 oldalra korlátozza a hírlapoknak jutatott több mint 400 oldallal szemben. Mert bizonyos, hogy a folyóiratok története eddig is ismertebb volt, mint a hírlapoké. BATSÁNYI nagy kritikai kiadása után pl. szinte inkább az a meglepő, hogy KÓKAYnak még a *Magyar Múzeum*ról is van új mondanivalója. És, mint említettük, az egész munka értelme éppen a napisajtó részletes feltárása volt, úgy is mint az általános sajtótörténet elsődrendű hordozójáé a kivétel nélkül rövid életű folyóiratokkal szemben. Inkább a folyóiratok főfejezetének különválasztása lenne vitatható. Ha pl. az immár meggyőzően hangzó érvekkel BESSENYEINEK tulajdonított német folyóiratot a kronológiailag őt megillető helyre teszi KÓKAY, még elgondolkoztatóbban emelkedett volna ki a RÁT és BESSENYEI közti kontraszt, BESSENYEI gondolatainak szinte meghökkenítő modernsége.

De tudományos munkának nem a kompozíciója a döntő, hanem az eredeti vagy új összefüggéseket feltáró tartalma.

Mint említettük, KÓKAY I. főfejezetének címe: *Európai és magyar előzmények*. A fejezet első fele korszerű irodalmi tájékozottságra alapítva tárgyalja az európai sajtó kibontakozását a XVIII. század végéig, különös tekintettel a két legfontosabb tényre, a referáló újságírás fokozatos túlhaladására, valamint a folyóiratirodalomnak a napisajtó fejlődését is befolyásoló kialakulására, a jellegzetes XVIII. századi folyóirattípus, az ún. erkölcsi hetilap hatására. Azt az eddig is tudott és már az egykorú szerkesztők által is hangoztatott tényt, hogy a magyar hírlapoknak kezdetben folyóiratok szerepét is vállalniuk kellett, KÓKAY több új oldalról világítja meg.

Több idézettel teszi világossá, hogy szerkesztőink tudatosan követték az erkölcsi hetilapok példáját, hogy különösen az angol *Spectator*t jól ismerték és értékelték, de hatottak rájuk az egykorú német, sőt cseh és lengyel hasonló folyóiratok is. De még az is világossá válik, hogy éppen a bennük tárgyalt „erkölcsi virtusok” miatt értékelték őket. Talán nem lesz felesleges, ha megemlíjtjük, hogy ezzel eldőlt ezeknek a folyóiratoknak magyar elnevezése is: az „erkölcsi hetilap” elnevezést egyetemi előadásainkban eleinte habozva használtuk, mert a német „moralische Wochenschrift” szolgai fordításának látszott. Az angolok „essay-journal”-nak, a legújabb olasz sajtótörténet, a GAETA-féle¹ „periodico mondano”-nak nevezi őket. KÓKAY különösen a SÓFALVI József *Oeconomia vitae humanae* c. egykorú könyvéből vett idézettel mutatja meg, hogy a XVIII. századi magyarok előtt is morális jellegük határozta meg az ilyen típusú periodikákat.

A második főfejezetben különösen ki kell emelni az egykorú sajtópolitika, II. JÓZSEF sokat vitatott sajtórendszabályainak bő ismertetését. KÓKAY itt egy olyan területre szór új világosságot, amely a sajtótörténetnek (és az irodalomtörténetnek is) sok meg nem oldott kérdését rejti.

¹ *Giuliano Gaeta: Storia del giornalismo*. Milano, 1966. Vö. *Magy. Könyvszemle*. 1968. 293—295. l.

Talán semmiről sem írtak annyi változatos könyvet a pozitivistá történetkutatók mint a cenzúráról. Ez megfelelt politikai-társadalmi szemléletüknek, amelynek, kétség-telenül dícséretreméltóan, egyik alapátétele a kutatás szabadsága volt — párhuzamosan a gondolat- és véleményzabadság polgári-liberális eszményével. Mégis — talán polemikus, a cenzúrá kizárólag mint a múlt legmegbélyegzendőbb intézményét tekintő alaphelyzetüknél fogva — ezek a könyvek igazán tudományos kritikai feldolgozást nem produkáltak. Elég magyar viszonylatban BALLAGIRA, osztrákban WIESNERRE utalni. Laza adatközlés, sokszor az anekdotikus részletek halmozása állapítható meg bennük. A legutóbbi tíz év alatt is tudomásom szerint csak három olyan történeti mű jelent meg, amely egy-egy ország, illetve kor cenzúra-történetét valóban tudományos feldolgozásban részesíti, köztük Sashegyi Oszkár.² Mindhárom más-más szempontból indul ki: az angol COLLINS a francia tételes sajtó jog fejlődését tartja szem előtt, az amerikai SIEBERT az alakuló angol polgári sajtó szabadság érvényesülését, a magyar SASHEGYI az osztrák sajtópolitikát II. József általános művelődéspolitikájára keretében.

KÓKAY megállapításainak egy része SASHEGYIT igazolja, más része azonban az egykorú magyarországi cenzúra-kezelést sok tekintetben ezzel ellentétes világításba helyezi. Ő a pozsonyi városi levéltárban szerencsés kézzel feltárt cenzúrai iratok alapján bemutatja, hogy noha a hagyományos és az abszolutizmus magatartására jellemző merev sajtó-politika II. József uralkodásának kezdetén némileg megenyhült, mégis különösen az erdélyi parasztfelkelés után szigorú megkötéseket alkalmazott a sajtóval szemben. Mint SONNENFELS, ő is félt a nép politikai tájékoztatásától. Könyvének ebben a részében úgyesen alkalmazza KÓKAY a komplex kutatási módszert: irodalmi források mellett nemcsak a levéltári adatokat használja sokoldalúan, de tájékozik a kor német-osztrák etikai, politikai és jogi irodalmában is. SONNENFELS emlékezetes államigazgatási könyvének pl. több eltérő kiadását is idézi. Tény, hogy a II. József alatti magyarországi cenzúra-gyakorlatra eddig kevesen hoztak annyi anyagot, mint KÓKAY könyve. Feltétlenül helyesen állapítja meg — és erre vonatkozó meglátásait még tovább részletezte a *Magyar Könyvszemle* 1968. évi 1. számában —, hogy ami az államjogi és politikai kérdéseket illeti, II. József mindvégig fenntartotta a legszigorúbb cenzúrákat. Jellemző bizonyíték erre, hogy az uralkodó úgynevezett alaprendelete ellenére, amely az újságszámok bírálatánál megelégedett a helyi hatóságok rövid átnézésével — ismétlődtek a részletekbe menő figyelmeztetések ezeknek a hatóságoknak részére, különösen attól kezdve, hogy a helytartótanács Budára költöztetése után a helyi hatóság cenzúra-hatáskörét a pozsonyi magisztrátus vette át.

KÓKAY még a magisztrátus által alkalmazott cenzorok kilétét és szerepét is tisztázta.

Nem volna helyénvaló KÓKAY munkájának éppen ebben az egyik legeredményesebb részében keresni hibát. Egy-két kérdést mégis még további megvitatásra, illetve felkutatásra tartunk érdemesnek. Nem megfontolandó-e pl., hogy éppen a HORIA-féle felkelés híreinek cenzúrázásánál — ahol a központilag küldött utasításokat különösen szigorúaknak mutatja KÓKAY — vajon csak birodalmi érdeket kell-e látnunk, vagy magyar rendi érdeket is. A pozsonyi magisztrátust a magyar kancellár (ESZTERHÁZY Ferenc) sarkallotta nagyobb szigorra. Az, hogy a kancellária vagy a helytartótanács reskriptuma ilyenkor „Ő Felsege megfigyelésére” re hivatkozik, egyszerű iratformula.

Ez nem mond ellent KÓKAY általános felfogásának, amely szerint szó sincs arról, hogy II. József valóban liberalizálta volna a cenzúrákat, de lehetővé teszi annak feltételezését, hogy a pozsonyi cenzúra-hatóság fokozódó szigora nem vagy nem csak az uralkodó szán-

² SIEBERT, Friedrich Seaton: *Freedom of the press in England 1476—1776*. Urbana, 1965. SASHEGYI Oszkár: *Zensur und Geistesfreiheit unter Josef II.* Budapest 1958. COLLINS, Irene: *The government and the newspaper press in France. 1814—1881*. London, 1959.

dékának felelt meg, hanem legalább ugyanannyira a Pozsonyban Bécsnél erősebben érvényesülő rendi befolyásnak, beleértve az egyháziak erősebb befolyását is, akiket Bécsben II. JÓZSEF a cenzúraügyekből kirekesztett.

A cenzúra soha és seholsem kizárólag jogi kérdés, hanem politikai intézmény mind az uralkodó, mind a rendi nemesség, sőt adott esetben az összességében szintén nemesnek számító királyi város kezelésében. Fenntartjuk húsz évvel ezelőtti, igaz, sokkal szűkebb tudományos irodalomra és kevesebb adatra alapozott véleményünket, hogy nem valamely cenzúrarrendelet vagy szabály alkalmazása, hanem az alkalmazás mindenkori tendenciája az, ami a szabályos időközökben megjelenő hírlapok létét kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolja.

Hiba — de nem KÓKAYÉ, mert ez sajnos az általános gyakorlat —, hogy a cenzúrázott helyeket a lapokban nem vetette mindig össze a cenzúra levéltári adatával. Általában, a cenzúra-intézkedés jelentőségét a kihagyásra ítélt helyeknek az egész cikk, sőt, az egész lap kontextusában elfoglalt helye teszi világossá, nem maga a kihagyott rész. Egy azóta elhunyt magyar tudósnak az a javaslata, hogy visszamenőleg mindent ki kellene adni, amit az egyházi vagy a világi cenzúra valaha is törölt, nemcsak végrehajtásában, de tudományos szempontból sem lenne eredményes.

A cenzúra lényege végső fokon az előjogok, az uralkodó rendszerek és osztályok védelme. A rendiség védelmezői nem megszüntetni akarták, hanem saját kezükbe venni. Nem kétséges, hogy siker esetén ők sem kezelték volna azt lényegesen enyhébben, ha intézményeiket veszélyeztető írásokkal kerültek volna szembe.

A XVIII. századi sajtó további kutatása még további levéltári adatok feltárását is kívánja. SASHEGYI a bécsi anyagot látta, főleg a II. JÓZSEF alatti korból (bár doktori értekezése ennél időrendben tovább is megy), GORIUPP Alisz ugyanazokat tárgyalja 1790 és 1800 között. KÓKAY most a pozsonyi cenzúrát tárta fel, az ő korszakára vonatkozóan. A kép egyre pontosabb, de még nem egészen teljes. De az is tény, hogy a tudományos cenzúratörténet nem kizárólag az irodalomtudomány és nem is csak a sajtótörténet feladata.

KÓKAY dolgozatának kétségkívül legerősebb része a IV. fejezet, benne elsősorban a pozsonyi *Magyar Hírmondó* eddig legteljesebb és leghitelesebb történetével. Sok tekintetben maga RÁT Mátyás adta meg nevezetes bevezetésében azokat a nyomokat, amelyek elindulva az első magyar nyelvű politikai újság eredetét és szerepét a sajtó nemzetközi történetében, a felvilágosodás történetében s a Pozsonyban már fél évszázada erjedő új művelődésbeli és tudományos mozgalmak összefüggésében meg lehetett írni. KÓKAY ezeken a nyomokon elindulva a magyar újságírás kezdeteit sokkal tudatosabb, összefüggőbb és mélyebb alapokon nyugvó folyamatként tudja bemutatni, mint eddig látszott. A RÁT Mátyással és vele összefüggésben a göttingai felvilágosodással, SCHLÖZERREL és folyóiratával, a *Magyar Hírmondó* publicisztikájával (annak főleg gazdaságpolitikai hír- és adatszolgáltatásában rejlt magas és korszerű értékeivel), majd irodalmi és nyelvfejlesztő törekvéseivel foglalkozó fejezeteinek pusztá felsorolása is elég volna a magyar sajtó kutatói számára annak jellemzésére, hogy milyen eredményes, eddigi felfogásunkat sok tekintetben lényegesen megváltoztató munkát végzett itt KÓKAY. Már a *Nova Posoniensia* történetének vizsgálatánál feltűnt a protestáns-pietista hatás alatt álló Pozsonynak és legalább három (de egy időben négy) nemzetiségű és nyelvű líceumának fontos szerepe. Nos, amit most KÓKAY ehhez hozzászerez, az azt látszik mutatni, hogy Pozsonynak Bécs után és bizonyára Prága és Krakkó mellett — még nagyobb szerep jár a felvilágosodás kelet-európai centrumai között, mint eddig hittük. És kétségtelen, hogy az irodalmat széles értelemező, Göttingában a teológián messze túlmenő egyházi műveltséget szerző, az egymás mellett élő nemzetek egymásraultaltságát mélyen érző, az államtudományban úttörően járatos RÁT Mátyás méltó párja a század első felében élt

és szintén újságalapító BÉL Mátyásnak. Az első magyar szerkesztő és újságíró — akiről eddig alig-alig modernizálva még mindig SZINNYEI és FERENCZY véleményét ismételtgettük — most mint a sajtó kora magaslatán álló mestere jelenik meg, akit — igaz van KÓKAYnak — a magyar felvilágosodás történetében vissza kell helyezni arra a helyre, amelyet egyébként a kortársak — élükön KAZINCZYval — sohasem tagadtak meg tőle. RÁT Mátyás kifejejtése a magyar irodalomtörténet nagy úttörői közül a sajtótörténet elhanyagolásának egyik fanyar gyümölcse volt: KÓKAY most ízes érettségében állítja vissza alkotását — mert lapja alkotás volt, akár BESSENYEI vagy BATSÁNYI életműve — a magyar irodalomtörténet felvilágosodáskori szakaszának ezáltal még dúsabbá váló termésébe.

A sajtó kutatója talán egyet hiányolhat: nem találta meg KÓKAY sem a *Magyar Hírmondó* nyugati mintáját. De lehet, hogy ez maga is eredmény: közel hozza azt a feltételezést, hogy ilyen minta nem is volt, és hogy — ellentétben például a hazai német hírlapok barokkos beosztású referálásával — a morális hetilap stílusának beolvasztása a magyar politikai sajtóba RÁT egyéni műve. Önként kínálkozik, hogy ebből a szempontból az egykorú pozsonyi szlovák újsággal (igaz, az már RÁT szerkesztői szakasza után indult) kellene alaposabban összevetni. A magyar újságok sajátos kisebb formátumát is magyarázza ez a közelítés a folyóirathoz, de mint ezt más helyen (*Magy. Könyvszle*, 1942.) kifejtettük, valószínűleg az újság decentralizált, nem helyi eladásra, hanem postai szállításra (tehát borítékban való szétküldésre) szoruló terjesztése is.

KÓKAY aligha fogja elkerülni azt az ellenvetést, hogy éppen a RÁT Mátyással kapcsolatban ilyen nagy mértékben sikeres kutatásai befolyásolták, amikor RÁT utódait, majd a többi XVIII. századi magyar újság szerkesztőit nála sommásabban intézi el. (V. fejezet.) De előre meg kell állapítani, hogy a dokumentáció gazdagságának és az interpretáció szigorú tudományosságának szempontjából a további fejezetek sem engednek kifogást. A XVIII. század hírlapjaival tartalmuk teljességében kötött KÓKAY mély ismeretséget, nem csupán egynéhány szempontból „cédulázta” azokat. Minden észrevétel éppen az ezáltal felcsigázott igényből, nem a szerző mulasztásából ered.

RÁT Mátyás utódai közül KÓKAY egyedül RÉVAIVAL szemben tud igazán fölmelegedni. Ő is koncedálja pedig, hogy RÉVAI nem olyan teljes fegyverzetben fellépő szerkesztő, mint RÁT. Hiányzik a hasonlóan széles körű tudományos, politikai és gazdasági tájékozottság. Sokszor meghatóan tehetetlen olyan hírek értékelésénél, amelyről RÁTnak érdekes mondanivalói lettek volna. Grác, ahol RÉVAI tanult, a felvilágosodásnak kevésbé modern ágát követte, mint Göttinga. A piaristák átlagnál szabadabb és korszerűbb nevelése nem ér fel a pozsonyi líceuméval. Tegyük még hozzá, ami a *Nova Posoniensia* körül is világhosszúvá vált, meg az egész századon végig a sajtó fejlődésében tényezőnek maradt iskolai újságolvasással kapcsolatban (az iskolai újságolvasásról a maga helyén KÓKAY is szól) is — hogy a katolikus iskolák elsősorban a jezsuita intézetek, de áll ez a többire is, nem rendelkeztek érzékkel a sajtó iránt. Annakidején felvetettük, hogy az iskolai újságolvasás mint modern nevelő eszköz szerepét náluk az iskolai színjátszás foglalta el.

De valószínűleg az egykorú egyház és a földbirtokkal rendelkező szerzetestársulatok rendi megkötöttsége is a sajtó nyílt vagy burkolt ellenfelei sorába terelte őket. Nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy RÉVAI újságírói szereplése egyházi felettesei szemében szálka volt. RÉVAI egyébként KÓKAY megállapítása szerint nem II. JÓZSEFET vagy az udvart okolta elmozdításáért, hanem „elfajult mieinket”, a helytartótanácsot és név szerint annak fejét, NITZKY Kristótot.

RÉVAI irodalmi törekvéseit, a szerkesztésében megjelent félev irodalmi színvonalát illetően mindenben osztluk KÓKAY felfogását; szerkesztői működésének megítélésében óvatosabbak lennénk. Nem értünk egyet azzal, hogy RÉVAI tudatosan törekedett volna valamiféle népszerűségi, tehát — ezt csak így lehet érteni — a középnevelés és értelmi-

segen túl terjedő közönség tudatos megközelítését kereső zsurnalisztikára. Ennek alátámasztására KÓKAYnak két érve van: az első, hogy éppen 1784-ben egy ilyenféle kispolgáriparaszti közönségnek szánt lapot indítottak Berlinben. RÁTRól elhinnénk, hogy ilyen törekvést észrevett és utánzott volna, RÉVAIról nem. A másik érv RÉVAI szerkesztői programjának az a passzusa, hogy ő olyan újságíró, aki „még el is játszik alakosan”. Népszerűsítő írásmódot ért ezen — véli KÓKAY. De valószínűleg inkább csak közönsége előtt akar népszerű lenni, amely nem más összetételű mint Ráté volt. Inkább még szűkebbé vált. Az alakos játék valószínűleg olyasmit jelent, mint mikor a *Magyar Hírmondó* harmadik kiemelkedő szerkesztője, SZACSVAY Sándor azt mondja magáról, hogy „furtsáلكodik”. Élénkséget, a morális hetilap leleplező—oktató tréfáلكozását értik rajta. Persze, SZACSVAYnál a furtsáلكodó inkább szatirikus—bíráló stílust fog jelenteni, RÉVAINál inkább paposan oktatót (pl. mikor a falusi kislányt inti, hogy ne kíváncsozzék a városba). Nem lényegtelen kérdés ez, mert hazai hírlapirodalmunk stílus- és műfajproblémáját, tehát annak legszűkebben értelmezett irodalmi oldalát érinti.

RÉVAI sokat várt lapjától. Nem tehet róla, hogy felettesei elűtötték tőle. De vitatható, lehetett volna-e nagyobb sikere, ha az továbbra is a kezében marad. Utóda, BARCZAFALVI SZABÓ nem tette helytelenül, hogy a külföldi híreknek több helyet szánt, mint RÉVAI. Azt, hogy ez a belföldi anyag rovására ment, BARCZAFALVI sajtóságos beállítottsága és vakmerő nyelvújítása tette. A levelezők is, az előfizetők is fogytak BARCZAFALVI mindkét (1784. és 1786.) szerkesztősége idején.

Részben ezért, de nemcsak ezért hisszük, hogy SZACSVAYT KÓKAY — az író-kortársak vele szemben való bizalmatlanságával azonosulva — kissé alábecsüli. Nem óhajtom megismételni SZACSVAY-tanulmányom³ néhány helyét, amely nem mond ellent KÓKAY megállapításainak, de azt hiszem, néhol más értelmet ad azoknak. Nevezetesen azt, hogy SZACSVAY már 1784 előtt részt vehetett a *Hírmondó* szerkesztésében, hogy a belföldi levelezőket nem SZACSVAY alatt vesztette el a *Magyar Hírmondó*, és végül hogy SZACSVAY nemcsak a jozefinista javításokért lelkesedett. SZACSVAY az arisztokráciát támadta és gúnyolta. A KÓKAYtól is többször idézett 1786. újévi cikkében, mely éppen saját addigi működését tekinti át, humorosan érezte, mennyire meggyűlt már a baja amiatt, hogy nemcsak „Prédikátorok, Papok, Barátok” az ellenségei, és hogy „Tsászárokról, Királyokról, de sőt, az előkelő Dámákról” is megmondta véleményét. A kismadáról és fészkeről való példalózást nem lehet másképp érteni, mint hogy SZACSVAYról mondják, hogy gonosz madár módjára bánik fészkevel, értsd azzal az osztállyal, amelyhez tartozik. Ha ez nem volna elég világos, olvassuk el újra, hogyan hajbókol néhány hónap múlva a SZACSVAYT végleg felváltó BARCZAFALVI a nagy betűvel írt Nemes Haza s annak nagyságai, a Fő Tisztelendő Férjfiak és „kivált a’ felsőbb rangu Méltóságok” előtt. Nem leleplezés, hanem támadás, lázítás a SZACSVAY módszere.

KÓKAY a *pozsonyi* SZACSVAYT nem értékeli eléggé, viszont elégtételt szolgáltat a *bécsi* SZACSVAYnak, a VI., *A bécsi magyar újságírás története* c. fejezetben. Bőven méltatja addigra elért újságírói kvalitásait, a nemesi reformmozgalomhoz való egyértelmű csatlakozását, stb. Kicsinyesség volna még többet kívánni. De talán érdemes lett volna még utalni a szerkesztők anyagi helyzetére, egymáshoz viszonyítva is. Tudtommal RÁT fizetése nem volt alacsony PATZKÓ alatt, csak a többi szerkesztőé. De Bécsben a nyomdászok jövedelme is a szerkesztőknek jutott, ők váltak a lapok tulajdonosává. És ezek a lapok már nem 300, hanem több mint 1000 előfizetővel rendelkeztek egyenként! Miért volt szükségük tehát Görögéknek a HABSBERG-ellenes főurak anyagi támogatására is? Az anyagi támogatás és viszont az irodalmi díjakra, rézmetszők nevelésére is elégséges

³ *Magy. Könyvszemle*, 1967. 12 — 39. 1.

jövedelem közötti ellentmondást KÓKAY nem oldja fel. Annyi bizonyos, hogy SZACSVAY többet veszett lapja elvétele által, mint GÖRÖG vagy KERÉKES veszett volna. Pedig GÖRÖG és KERÉKES végül még pénzbüntetést sem kaptak azért a cikkért, amely SZACSVAY-nak az állásába került. És még egészen 1848-ig minden megbízhatatlan szerkesztő eltávolításánál gond volt, mivel kárpótolják, hogy elszegényedése ne keltsen feltűnést, addig SZACSVAY éhen halt volna, ha az öreg BARCSAY Ábrahám nem támogatja anyagilag.⁴

Mindezek nem vonnak le semmit KÓKAY munkájának érdeméből: egy átfogó tudományos munkához hozzá tartozik a kérdőjelek és a fehér foltok megmutatása is.

Feltétlenül sikerültnek kell mondani a bécsi *Magyar Hírmondó* és elődjének a *Hadí és Más Nevezetes Történeteknek* beállítását nemcsak a magyar sajtótörténet, de a magyar felvilágosodás történetének folyamatába is. GÖRÖGÉK pályázatainak nagy irodalmi jelentőségét eddig is ismertük. Hogy azonban GÖRÖGÉK törekvései mögött egy ilyen egyseges, elvileg is megalapozott szerkesztői politika rejlik, az KÓKAY munkássága nyomán derül fel. Fontos még a századvég két további szerkesztőjéről, PÁNCZÉLRŐL és DECSYRŐL adott értékelés, bár lényegében nem módosítja eddigi tudásunkat, csak megalapozottságában, és a budai Ephemerides méltatása, amelyről WALDAFFEL József cikke óta alig írtak, noha a felvilágosodás és ugyanakkor a kilencvenes évek nemesi reformtervei terjesztése körül játszott szerepét a szakirodalom mindig idézte.

Nem foglalkozhatunk részletesen az újságírói hivatás és etika kérdéseivel, amelyeket KÓKAY szintén ebben a részben vet fel. Csak kiegészítéseket lehetne javasolni, főleg ismét SZACSVAY magatartását illetően. Látszólag felületesebben ítéli meg az újságírói felelősséget, mint RÁT vagy BATSÁNYI. Az ismert 1786. újévi cikkből KÓKAY idézi az idevonatkozó részeket. De máshol, egy halotti beszélgetésben SZACSVAY a Mózes nevű újságíró képében azt mondja, azért halt éhen, mert „tsinosan hazudni” nem tudott. Vajon nem annak bizonyítéka-e ez, hogy a köntörfalazás — KÓKAY SZACSVAYTÓL vett szavával „kétszínekedés” — meg a szükségyszerű *elhallgatás* (ami nem egészen ugyanaz, mint a KÓKAYTÓL elismeréssel idézett szerkesztőknél a *hallgatás!*) éppúgy bántja őt, mint RÁTOT vagy GÖRÖGÖT? Rát már lapja hirdetésének első soraiban fejet hajt a cenzúra előtt, amit Szacs vay sohasem tesz. És a hazudni nem tudás SZACSVAY tragikus végének is fő okozója!

(Különben, hogy az egykorú írók sokszor igazságtalanul nézik le a korai újságíró munkáját, azt RÁT és RÁJNIS vitájában KÓKAY észreveszi és meggyőzően világítja meg.)

Semmiképpen sem lehet elfogadni, hogy amikor SZACSVAY arról ír, hogy az újságíró híreit szükségképpen másoktól veszi — akkor visszatér a referáló újságíráshoz. Itt éppen az újságírói etika egyik fontos kérdését, a *pontosságot* látja meg SZACSVAY. Az újságíró mértéke nem a történész kritikai igazsága, hanem a pontosság, az információ tapasztalaton és meggyőződésen alapuló elbírálása. Ugyanezen az alapon férhet szó a PÁNCZÉL lapjában (és, mint KÓKAYTÓL most megtudjuk, ugyanakkor DECSYÉBEN is) megjelent cikkhez az újságírókról. KÓKAY igen érdekesen úgy értékeli ezt a szintén a mesterség nehézségeit bizonygató írást, hogy ezzel a SZACSVAY sorsán okuló újságírók közönségük felé hárítják el a felelősséget azért, hogy lapjuk az állásfoglalásban színtelenebbé válik. Bizonyára igaza van. De talán még szélesebb perspektívát nyithatna véleményének, ha összehasonlítaná a kérdéses cikket a *Gespräche der Todt* nnel, mert a cikk először ott jelent meg, PÁNCZÉL és DECSY csak fordították.

A folyóiratokról szóló VII. fejezetnél kérdés lehet, hogy a KÓKAY által feltételezett két erővonal, melyek mágneses terébe kerül a magyar hírlap- és folyóiratirodalom, nem szorul-e kiegészítésre és finomításra. Pl. a Genfben járt PÉCZELYT nem igen látom kielégítően elhelyezve a bécsi — gottschedi irányban. Még BARCZAFALVINÁL is (de talán

⁴ *Honnyi Levelek, Tudósítások, Egybek.* 1815. jún. 2. 31. sz. Vö. *Magy. Könyvszemle* 1968. 351–353. 1.

részben SZACSVAYnál is?) tekintetbe kellene venni Sárospatak és Debrecen közvetlen francia kapcsolatait.

Mint említettem, a fejezet aránylag kis terjedelme nem hiba, inkább meglepő, hogy KÓKAYnak — ha nem is szólok az általa először *alátámasztottan* identifikált *Mann ohne Vorurtheil*-ről — eszmei mondanivalója van a folyóiratokról is. Egyetlen elvi észrevétel ezzel a fejezettel kapcsolatban: itt vethető fel, vajon helyes-e a korszak lezárása 1795-tel? Annak idején 1805-re tettük a magyar sajtó első korszakának határát. Addig tart az I. FERENC trónralépésével kezdődő pangás, az új fellendülés kimutathatóan 1806-ban kezdődik. Vagy SZACSVAY elmozdításának éve, vagy 1806 lett volna a megfelelőbb korszakhatár.

Ez azért kívánczik ide, mert akkor nem kellett volna KÓKAYnak kihagynia a PETHE Ferenc 1796-ban indult *Magyar Újságját*. Ez az *utolsó*, Bécsben indult magyar periodika 1848 előtt. Sőt, egészen a BACH-korszakig országos terjesztésre számító sajtótermék nem indul már Bécsben. De PETHE lapjának támogatói, közönségbázisa, nyelvi problémái is ugyanazok, mint az egész korai magyar sajtóé. Szinte a RÁT gazdasági szervező kísérletét veszi fel újra a politikára végleg kedvezőtlené vált időben. Különben valószínűleg a korszakhatár szigorúsága okozta, hogy az *Uránia*ról már nincs igazán lényeges mondanivalója KÓKAYnak. Igaz, elég gazdag a KÁRMÁN-irodalom, de publicisztikai szempontból nincs kimerítve.

KÓKAY munkája nem kritikára vagy éppen gáncsolásra készlet, hanem itt-ott ellenvetésre, vitára, ami tudományos munkánál nem hiba, hanem érdem. KÓKAY felfogását, ítéleteit nem mindig fogadjuk el, de érvelése még olyankor is elismerésre készlet. Adatai pontosak, irodalmi jártassága nagy, de ami a legfontosabb, módszere kifogástalan és további eredményekkel kecsegtet egy még mindig lényegében töretlennek mondható úton.

DEZSÉNYI BÉLA

Az IFLA 36. Közgyűlése. A Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége 36. közgyűlését Moszkvában tartotta 1970 augusztus 29-től szeptember 5-ig. Szeptember 6-án és 7-én a kongresszus résztvevői Leningrádban könyvtárakat látogattak, és a város nevezetességeivel ismerkedtek. A vendéglátó szervezet a Szovjetunió Kulturális Minisztériuma ill. a Szovjet Könyvtári Tanács volt, és így a konferencia résztvevőit mint házigazda, N. I. МОHOV, a Kulturális Minisztérium miniszterhelyettese üdvözölte. Az ünnepélyes megnyitó és a Lenin-centenáriumnak szentelt ülés színhelye a Szakszervezetek Központi Székháza volt, míg az ülések és tanácskozások az Össz-szövetségi Idegennyelvű Könyvtár néhány éve felavatott modern épületében folytak. Könyvtári részről a fő szervező M. RUDOMINO, az említett könyvtár igazgatója volt, aki egyébként már hosszú évek óta egyik alelnöke az IFLÁ-nak.

A résztvevők száma ismét magasabb volt, mint a korábbi konferenciáké, ami arra mutat, hogy a sok és részben jogos kritika ellenére a Szövetség népszerűsége növekszik. 40 országból jöttek a résztvevők, összesen 747-en (ebből 111-en a Szovjetunióból). Mintegy 100 volt az amerikaiak száma, de jelentős csoportok érkeztek Angliából, mindkét Németországból, Franciaországból, Kanadából és az észak-európai országokból, sőt Spanyolországból és Olaszországból is. 8–10 delegátus képviselte Csehszlovákiát, Bulgáriát és Lengyelországot, kevesebben jöttek Romániából és Jugoszláviából. Ezúttal egy-egy afrikai és ázsiai könyvtáros is felbukkant a tömegben, részvételük azonban inkább szimbolikus volt. Általában elmondható az IFLÁ-ról, ami egyébként más nemzetközi szervezetekre is jellemző, hogy aktív munkát tulajdonképpen egy kis mag végez, akik évről-évre intenzíven közreműködnek különösen a bizottsági munkában, míg a nagy tömeg

inkább tájékozódni, ismerkedni jön, személyes kapcsolatot vesz fel esetleg azokkal, akikkel korábban levelezett, sőt sokan esetleg kifejezetten turisztikai céllal utaznak.

Az IFLA magyar tagját, a Magyar Könyvtárosok Egyesületét az elnök, MÁTRAI László, valamint a Művelődésügyi Minisztérium által kiküldött delegátusok: JÓBORÚ Magda, KOVÁCS Máté, PAPP István és GOMBOCZ István képviselték. A delegáció tagja volt VÉRTES György, akit a Szovjetunió Kulturális Minisztériuma hívott meg, továbbá az OMKDK kiküldetésében DARABOS Pálné, KILI Vera, SASVÁRI Györgyné és SZEPESVÁRY Tamás, a KGM-MTTI-ből TAKÁCS Kálmán, TRÉBITS Gyuláné és VÉG Lászlóné, a Papíripari Kutató Intézetből KALMÁR Andorné, az ÉTK-ből KOVÁCS Dezső. Egyidejűleg kiutazott két magyar könyvtáros-csoport is az Expressz Utazási Iroda szervezésében mintegy 50 könyvtáros részvételével. A magyar delegáció tehát viszonylag nagy volt, és a benyújtott referátumok száma (4) is több volt az eddiginél.

Az ünnepi megnyitó ülésen MOHOV miniszterhelyettes, SZISOV, Moszkva Város Tanácsának elnökhelyettese és T. CSUBARJAN, a Lenin Könyvtár megbízott igazgatója üdvözölte a konferenciát, majd H. LIEBAERS, az IFLA elnöke tartotta meg beszámolóját. Mondani-valóját a Nemzetközi Nevelésügyi Év, ill. ennek könyvtári vetülete köré csoportosította. Bejelentette az 1972-re tervezett „Nemzetközi Könyvet” és azt, hogy az IFLA miként kíván majd ebbe az Unesco által meghirdetett világprogramba bekapcsolódni. Hangsúlyt adott a könyvtárosképzés ügyének, valamint a könyvtárszervezés új, főleg az Unesco által képviselt tematikájának. Sürgette a FID-del való szorosabb együttműködést és kevesellte az Unesco-tól kapott támogatást, amely a világon működő mintegy 1/2 milliárdnyi közművelődési könyvtárt tekintetbe véve igen csekély összeg. Az IFLA egyébként az Unesco-val kötendő megállapodások révén a jövőben több olyan szemináriumot, kurzust kíván szervezni, amelyekben főleg a fejlődő országok könyvtárosait fogják fokozottabban bekapcsolni a nemzetközi könyvtári vérkeringésbe.

A. THOMPSON főtitkár beszámolt az IFLA kiadványairól (így pl. az *IFLA-Annual*-ról, mely a korábbi *Actes* helyébe lépett), a Sevensma-díjról és a Szövetség növekedéséről: jelenleg 85 rendes és 176 pártoló tagja van. Ezután következett a pénztárosi jelentés, majd a társ-szervezetek képviselőinek (Nemzetközi Dokumentációs Szövetség, Nemzetközi Szabványosítási Szervezet és a Levéltárak Nemzetközi Tanácsa) üdvözlője.

A moszkvai ülés központi témájaként választott gondolat: „Libraries as a force in education” csak a megnyitó plenáris ülés két délutáni előadásában öltött testet. MOHOV miniszterhelyettes a szovjet közművelődési és könyvtári fejlődést vázolta az utóbbi 50 évről, míg M. ADISESHIAH, az Unesco helyettes főigazgatója bőven foglalkozott a könyvtárak helyzetével, hivatásával a művelődésügy nagy szférájában és azzal, hogy ezeket a feladatokat a különböző könyvtárak a világ különbözően fejlett részeiben miként tudják ellátni.

A LENIN centenárium már a megnyitó ülés üdvözlő beszédeiben is tükröződött, de ennek az évfordulónak szeptember 6-án külön ünnepi ülést is szenteltek, melyen a bevezető szovjet előadás után angol, dán, finn, francia, amerikai, keletnémet, lengyel és svéd könyvtárigazgatók mondták el, hogy országaik könyvtárainak hol és milyen személyes kapcsolata volt LENINNEL.

Részt vettem a Tanácsadó Bizottság (Consultative Committee) két ülése közül az elsőn, mely az IFLA tágabbkörű vezetőségeként a Szövetség fontosabb ügyeit vitatta meg. Különösen a koppenhágai ülésen létrehozott Programbizottság (Programme Development Group) eddigi munkájáról volt szó, de a legfontosabb két problémát, vagyis az IFLA közeli, ill. távlati munkatervének a lefektetését, valamint a régen esedékes átszervezés ügyét nem tárgyalták meg. Sok szó esett viszont a szervezettebb és színvonalasabb munkához szükséges pénz előteremtésének módjairól. A Szövetség pénztárosának, ill. az Elnökségnek azt a javaslatát, hogy a jövőben a tagdíjakat az Unesco-hozzájárulás egy ezre-

lékében állapítsák meg, több egyesület részéről nem fogadták helyesléssel. Külön problémát okoz még mindig a tolmácsolás ügye, illetőleg a benyújtott referátumok kérdése. A dolgozatokat későn készítik el, lefordításukat az IFLA négy hivatalos nyelvére sem a szerzők, sem a rendezőség nem mindig győzi, újabban ismét gyakorivá vált a dolgozatok felolvasása az előzetes szétküldés helyett stb.

N. PRUARD visszavonulásával megüresedett egy alelnöki hely is az Elnökségben, a jelölést ugyancsak a Consultative Committee végezte. Végül a szavazás már a plenáris ülésen történt, és így P. HAVARD-WILLIAMS belfasti könyvtárigazgató került be az Elnökségbe. Itt említem meg, hogy bár H. KUNZE professzor nem lett tagja az Elnökségnek, a szocialista országok (Bulgária, NDK, Szovjetunió) néhány könyvtárosát az egyes szekciók, ill. bizottságok titkáraivá választották.

A tulajdonképpeni érdemi munka ezúttal is a szekciókban és a bizottságokban folyt, igen eltérő intenzitással és minőségi színvonalon. Folytatódott az új bizottságok létrehozása is, ami már oly sok kifogás tárgya volt. A koppenhágai ülés óta megalapították a közgazdasági és statisztikai könyvtárak alszekcióját, több korábban alakított bizottság viszont ülést sem tartott vagy ha igen, csak formálisat. 100-nál több volt a benyújtott referátumok száma, közöttük is sok volt a felesleges, de ugyanezek fontos könyvtárügyi tervezeteket, új mondanivalókat is rejtettek, melyek kiszűrése a jövő feladata.

1. *A nemzeti és egyetemi könyvtárak szekciója* két ülést tartott, melyeken sokan nagy várakozással vettek részt, ezúttal azonban az ülések némi csalódást okoztak. Az elsőt N. I. TYULINA (Szovjetunió) és S. A. MCCARTHY (USA) a nemzeti és általános gyűjtőkörű könyvtáraknak a tudományos életben és a tudományok fejlesztésében elfoglalt szerepéről, a tőlük ezen a téren várt funkciókról értekeztek. A második ülésen kitűnt, hogy a könyvtártudományi kutatásokkal kapcsolatos beígért referátum nem készült még el. Ezen az ülésen ismertette viszont a holland A. L. VAN WESEMAEL a holland egyetemi könyvtárak nagyszabásúnak ígérkező gépesítési tervét. Ennek értelmében ezek a könyvtárak a számítógépek alkalmazásával a katalógusok gépesítésére gondolnak, vagyis arra, hogy a hagyományos cédulakatalógus helyett a jövőben gépi úton tárják az olvasó elé — az általa működésbe hozott mechanizmus segítségével — a kívánt könyvcímet, mégpedig tetszés szerint filmen, vetítővászonon vagy papírszalagon.

2. *Az egyetemi könyvtárak alszekciója* részben önállóan, részben a könyvtárépítési bizottsággal közösen megtárgyalta az egyetemi könyvtárak viszonyát a diáktestületekhez, a könyvtár helyzetét az adott ország könyvtári rendszerében, az egyetemi könyvtár épület- és helyigényét az egyetem komplexumában. Angol, szovjet és nyugatnémet referátumok külön helyzetismertetéseket adtak a maguk országának idevonatkozó kérdéseiről (HUMPHREYS, HAVARD-WILLIAMS, PAPERNO, STOLTZENBURG, LOHSE előadásai). Az alszekció az Unesco támogatását kéri a Latin-Amerikában, Afrikában és Ázsiában működő egyetemi könyvtárak kérdéseit megvitató szemináriumhoz. MÁTRAI Lászlót beválasztották az alszekció állandó bizottságába. Itt emlíjük az IATUL-t is, amely ez alkalommal külön ülést nem tartott, de megkapta N. PORTNOV (Szovjetunió) referátumát a szovjet szakintézményi könyvtárak tudományos és tájékoztatási tevékenységéről.

3. *A közművelődési könyvtárak szekciója* bennünket közelebről érdekel, hiszen a KMK munkatársai főleg ebben vettek részt. J. TORFS (Belgium), a szekció titkára készítette a központi referátumot az állományi normák tervezett megváltoztatásáról, a többi dolgozat pedig e téma köré csoportosult. Így pl. a közművelődési könyvtárak bizonyos szervezési problémáiról J. V. ISZAJEV és E. I. SIROTKINA (Szovjetunió), a fejlődő országok idevonatkozó problémáiról KALIA (India) számoltak be. A. M. KYLBERG (Svédország) a közművelődési könyvtárakban használt audio-vizuális eszközöket ismertette. A szekció programján szerepelt SALLAI István és SZENTE Ferenc *Guiding figures for lines planning*

local library provision c. tanulmánya is. A szekció ezúttal határozatokat nem hozott. Egy közös ülést tartott ez a szekció is a könyvtáráépítési bizottsággal, ezen MEVISSSEN (NSZK) a közművelődési épületnormákról tartott előadást. A *gyermekkönyvtári* alszekció ülésén N. B. MEDVEDEVA és T. LUKACSEVA (Szovjetunió) a szovjet gyermekkönyvtárakban használt gyermekkönyvtári irodalomról és az idevonatkozó kutatásokról adott be dolgozatot. Beszámolt W. SCHERF (NSZK) is a müncheni Nemzetközi Ifjúsági Könyvtár működéséről. A *kórházi könyvtárak* alszekciójának ülésére A. M. MILLER (Szovjetunió), TOMA Anna (Magyarország) és A. RIMKEIT (NSZK) dolgozatait adták be, amelyek az említett országok kórházi könyvtárainak helyzetét ismertették. Az ugyancsak közművelődési vonalon működő *INTAMEL* (Nagyvárosi Könyvtárak Nemzetközi Egyesülete) néhány évvel ezelőtt az IFLA keretében jött létre, de az IATUL-hoz hasonlóan már teljes önállóságra törekszik. Moszkvában csak a vezetői találkoztak egy szervezési ülésen, egyébként az 1970. évi tokiói konferenciájuk után 1971-re Baltimore-ban terveztek külön konferenciát.

4. A *sakkönyvtári szekció* munkájából B. STÜDELI (Sváje) referátuma az ipari kutató könyvtárakról, O. A. HAMRICK (USA) dolgozata a sakkönyvtárak művelődésügyi szerepéről érdemelnek említést, és külön kell szólnunk a szabadalmakkal kapcsolatos két szovjet referátumról. Az ide tartozó *obszervatóriumi és térképészeti alszekció* ugyancsak tartott üléseket (obszervatóriumi könyvtárak központi katalógusa, úr-térképek rendezési elvei stb.). A sakkönyvtári szekció egyébként csak egy határozatot hozott: kimondotta a Közgazdasági és Társadalomtudományi Könyvtárak Alszekciójának megalkulását.

5. A *parlamentari és közigazgatási könyvtárak szekciója* számadást készített az eddig végzett munkáról, beleértve főleg azt a kézikönyvet, amely a világ parlamenti és közigazgatási könyvtáiról fog tájékoztatást adni. A parlamenti könyvtárak szerepéről és funkcióiról K. PETERS (Hollandia) tartott előadást.

6. A *katalogizálási bizottság* az első a bizottságok közül a formai sorrend szerint, de munkájának fontosságát és eredményességét illetően is. A bizottság tárgyalási anyagából, a külön is megjelentetett *Newsletter*jéből és egyéb tényezőkből nyilvánvaló, hogy ez a bizottság végzi a legkomolyabb munkát az IFLA-n belül. Moszkvában egyszerűen „katalogizálási bizottság”-ra változtatta nevét az eddigi „egységes katalogizálási szabályok bizottsága” helyett. Az egyik legfontosabb téma A. KRENKOVA (Szovjetunió) jelentése volt arról a munkáról, amelyet az IFLA megbízásából a Szovjet Katalogizálási Bizottság a testületi rendsző egységesítése érdekében végzett. Részletes és előbbrevivő felmérések készültek a koppenhágai ülés óta az egyes országok legfontosabb hatósági (törvényhozói és végrehajtói) szerveinek egységes névhasználata, illetőleg a nemzetközi szervezetek neveinek egységes használata terén. Mme S. HONORÉ (Franciaország) jelentette, hogy nemsokára elkészül a névtelen klasszikusok és az államnevek rendszavainak egységes használatára vonatkozó két kiadvány. Eva VERONA (Jugoszlávia) és F. G. KALTWASSER (NSZK) a Párizsi Katalogizálási Elvek módosításának végleges formábaöntéséről számoltak be. Az a munkabizottság, amely a bibliográfiai címlírás egységesítésével foglalkozik (magyar részről ennek DOMANOVSKY Ákos a tagja), ugyancsak előrehaladt a munkájával. Új munkabizottságokat állítottak fel a sokszerzős művek címrendszóinak megszervezésére nagy könyvtárakban (ezt H. HÖHNE, NDK fogja vezetni) és a liturgiai művek címrendszóinak egységesítésére (vezetője BAEDER, NSZK-ból).

7. A *központi katalógusok és a könyvtárközi kölcsönzés bizottságában* az elnök beszámolt a készülő kézikönyv adatgyűjtési munkálatairól, és sürgette a kölcsönzési szabályok revízióját. B. A. SZEMJENOVKER (Szovjetunió) dolgozata azt tárgyalta, hogy a számítógépeket miként lehet a központi katalógusok szolgálatába állítani.

8. A *nemzetközi kiadványcsere bizottsága* megvitatta GOMBOCZ István *Economic aspects*

of the international exchange of publications c. jelentésének végleges formáját, és megbízta P. GENZELT (NDK), hogy folytassa a kérdés vizsgálatát a csereközpontok által közvetített gyűjtőküldemények ügyében. B. P. KANYEVSKIJ (Szovjetunió) referátumot készített a szovjet könyvtárak cseremunkájának jelenlegi helyzetéről, azonkívül vállalta, hogy a nemzetközi kiadványcsere már közzétett kétkötetes bibliográfiáját (J. DARGENT) folytatni fogja egy új kiadvány formájában. A bizottság másik fontos témája a cseremunkában használatos formanyomtatványok egységesítése volt, ezúttal J. LETHÈVE (Franciaország) ismertette részletesen kidolgozott javaslatát a kérlapok egységesítésére. A bizottság kérte, hogy a gazdaságossági vizsgálatok tanulmányát és az egységes kérlap tervezetét tegyék közzé az Unesco folyóiratában. Felmerült az a kívánság is, hogy az Unesco Kiadványcsere-kézikönyvét újabb kiadásban jelentessék meg. A bizottság ezenkívül a hivatalos kiadványok bizottságával, együtt ismét sürgette a csereközpontok szakértőinek régen esedékes összejövetelét. Valószínű, hogy erre Bécsben kerül sor 1972 elején az Unesco támogatásával.

9. *A hivatalos kiadványok bizottsága* folytatta az afrikai hivatalos anyag európai központi katalógusának kidolgozását, és meghallgatta a Library of Congress beszámolóját a Kelet-Európával folytatott hivatalos csereéről.

10. *A periodikák és sorozatok bizottsága* vállalta, hogy a folyóiratrepertóriumok nemzetközi bibliográfiáját naprakész állapotban tartja (az eddig végzett munka eredménye egy nemrég kibocsátott Unesco kiadvány). A bizottság a folyóiratok katalogizálásának kérdését tovább tanulmányozza. Meghallgatta M. A. TABASZOV (Szovjetunió) dolgozatát az újságok feldolgozási kérdéseiről, és elhatározta, hogy e kérdésben első lépésként egy bibliográfiát állítanak össze.

11. *A statisztikai és szabványosítási bizottság* már a nagy munka után volt, amennyiben évtizedes működése eredményeként 1970 őszén az Unesco elfogadta a Nemzetközi Könyvtárstatisztikai Ajánlást. Ezúttal a kérdés legfőbb mozgatója és szakértője, F. L. SCHICK (USA) a könyvtárstatisztikai kézikönyv előrehaladásáról számolt be.

12. *A ritka és értékes könyvek bizottsága* számbavette a nemzetközi könyvtörténeti bibliográfia előkészítésének munkálatait, és határozattal sürgette a munka folytatását, Antwerpen és Moszkva székhelyekkel. A másik határozat egy nemzetközi könyv- és kéziratrestaurálási központ felállítását szorgalmazta.

13. *A könyvtárosképzési bizottsághoz* két tanulmányt nyújtottak be: F. L. SCHICK (USA) munkája a könyvtárosi hivatás nemzetközi vonatkozásaival, M. GASZFER (Szovjetunió) tanulmánya a tudományos-technikai forradalom könyvtárosokra gyakorolt hatásával foglalkozott.

14. *A gépesítési bizottság* témái a következők voltak: Scott ADAMS (USA) az UNISIST-ről, erről az Unesco által elindított és az egész világ információs rendszereinek összefogására irányuló nagy koncepciójú vállalkozásról tartott előadást nagy érdeklődés mellett. A jelek szerint a nemzeti bibliográfiák gépi úton való előállításának és a többi nagy mechanizációs vállalkozásnak (MARC, stb.) az ügyét is ezentúl ez a bizottság fogja gondozni. A mágneses szalagokra vitt és különböző könyvtárakban egyformán alkalmazható, ill. leolvasható bibliográfiai információk kérdése most már a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet illetékes bizottságát (ISO /TC 46) is foglalkoztatja, ahogy az egyik referátumból kitűnik. G. PFLUG (NSZK) a FID-del való szoros együttműködésre adott programot, egy másik nyugatnémet jelentés az Unesco által rendezett regensburgi szemináriumot ismertette, ahol a könyvtárakban alkalmazható elektronikus adatfeldolgozással foglalkoztak. A bizottság sürgeti a gyárat, hogy készülékeiket jobban alkalmazzák a könyvtári adatfeldolgozás szükségleteihez.

15. *A bibliográfiai bizottság* ezúttal is igen aktív volt. A benyújtott referátumok közül említendők N. N. SZOLOVJEVÁÉ (Szovjetunió) a bibliográfia nevelésügyi szerepéről,

K. PETERSÉ (Hollandia) az egy országon belüli bibliográfiai együttműködésről, valamint két csehszlovák és egy holland dolgozat a bibliográfiai munka egyes aspektusairól. A bizottság elhatározta a bibliográfiai információs rendszerek optimális modelljének kidolgozását, és sürgette a könyvtárosok és bibliográfusok intenzívebb bevonását a szakbibliográfiák és thesaurusok készítésébe.

16. *A könyvtárelméleti bizottság* tulajdonképpen most Moszkvában fogott munkához, hiszen csak 1969-ben Koppenhágában alakult meg. J. BOLDIS (Csehszlovákia), A. BATON (USA), J. KOLODIESKA (Lengyelország), R. KLUTH (NSZK), W. DUBE (NDK), K. KALADZSIEVA (Bulgária) és S. L. MERI (Finnország) dolgozatokat nyújtottak be, amelyben hazájuk vonatkozásában azt a témát ismertették, hogy milyen helyet foglal el a könyvtárelmélet a tudományok rendszerében. A bizottság által hozott határozatok szerint szükséges lenne egy, a Nemzetközi Könyvév kapcsán rendezendő szimpoziumra a következő címmel: A könyv és az olvasás szociális pszichológiája; továbbá egy nemzetközi könyvtárelméleti kutatóközpont felállítására, amelynek gazdája a Lenin Könyvtár lehetne. A bizottság ezenkívül tervbe vette a szoros kapcsolatok kiépítését az egyes nemzeti egyesületekkel, az egységes könyvtárügyi terminológia kidolgozását stb.

Az elmondottakból látható az IFLA ha nem is mindig mély, de szerteágazó munkája. Mindez jelentős feladatokat fog hátrítani a magyar könyvtárügyre 1972-ben, amikor az IFLA Közgyűlését Budapesten rendezik meg. A fő téma az Unesco által 1972-re meghirdetett „Nemzetközi Könyv- és Olvasás Éve” programjához fog igazodni, a magyar könyvtárügy pedig összekapcsolhatja az IFLA konferenciáját az első Magyarországon nyomtatott könyv megjelenésének 400. évfordulójával.

GOMBOCZ ISTVÁN

Az OSZK Zeneműtáranak bécsi kiállításáról. A múlt év decemberében az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára nagyszerű külföldi kiállítással vonta magára a figyelmet. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár Zenei Gyűjteményének és az Osztrák Zenei Egyesületnek meghívására értékes osztrák vonatkozású anyagot mutattunk be a bécsi Albertina épületének legfelső emeletét elfoglaló Musiksammlung kiállítótermében.

A kiállítást, amely mind tartalmával, mind pedig kivitelezésével kivívta a könyvtáros és muzsikus szakemberek elismerését, KECSKEMÉTI István, az OSZK Zeneműtáranak vezetője állította össze. Az anyag gerincét a bécsi klasszicizmus két nagy mesterének: Joseph HAYDNnek és Ludwig van BEETHOVENnek, valamint az ő munkájukat előkészítő néhány „kismesternek” eredeti kéziratok alkották. Ezek az igen értékes kéziratok főként az egykori Esterházy-archívum anyagából kerültek a nemzeti könyvtárba. Osztrák vendéglátóink talán még a HAYDN- és BEETHOVEN-műveknél is jobban érdekelték az említett „kismesterek”: Johann Joseph FUX, Gregor Joseph WERNER, Michael HAYDN, Johann Georg ALBRECHTSBERGER, Karl Ditters von DITERSDORF és Franz Xaver SÜSSMAYR alkotásai, melyek az OSZK Zeneműtárában jelentős mennyiséget képviselnek. Napjainkban mindinkább foglalkoztatja a zenetudományt az a köznyelv, melynek talaján egy-egy korszak kiemelkedő mesterei a maguk sajátos stílusát kifejlesztették. E köznyelv létrejöttében ezeknek az eddig feledésbe merült, ma azonban egyre inkább újra-felfedezett kisebb jelentőségű szerzőknek is fontos szerepük volt.

A kiállítás látogatóit már a folyosón nagyméretű tablók: eredeti zeneműkéziratok, aláírások fotokópiái fogadták. A kiállítóterembe lépve, nyolc különböző formájú és méretű, modern vitrinnel találták szemben magukat. Egy-egy vitrint szenteltek valamennyi felsorolt mester bemutatásának. Az eredeti kéziratok anyagot szemléletesen egészítették ki a korabeli rajzok, képek, szerződések, levelek, színlapok. S hogy a kiállított dokumentumok nálunk már nem csupán holt muzeális anyagok, hanem bekerültek az élő zene vérkeringésébe, arról a Zeneműkiadó által közreadott partitúrák, szólamanyagok:

az OSZK által kezdeményezett, *Musica Rinata* elnevezésű sorozat nyomtatványa tanúskodtak. Abban az esetben, ha a kiállított zeneművek már lemezen is megjelentek (pl. SÜSSMAYR: *Das Namensfest* című gyermekoperájánál vagy Michael HAYDN *Serenatajánál*), az eredeti kézirat — nyomtatott kotta — hanglemez hármasségyesé vált, mely mély benyomást a szemlélőben. Könyvek, tanulmányok egészítették ki a tárlók anyagát.

A december 10-i megnyitón KECSKEMÉTI István tartott előadást az OSZK Zeneműtárának felépítéséről és anyagáról, különös tekintettel az osztrák vonatkozású zeneműkéziratokra, melyek közül gondos árlejegelés alapján — mint jellegzetes példákat — választotta ki a kiállításon látható dokumentumokat. Nagy érdeklődést váltott ki FUX jelentős kompozíciójának, a *Te Deum*-nak aláírt és 1706-ból keltezett autográf partitúrája, Joseph HAYDN adóslevele Luigia POLZELLI énekesnő javára 1800-ból, valamint SÜSSMAYR eredeti kézirat vázlatai MOZART *Requiem*-jének befejezéséhez. A szem számára a legvonzóbb a BEETHOVEN-tárló volt, mely a zeneszerző magyarországi kapcsolataiból a színház történeti vonatkozásúakat emelte ki, különös tekintettel az 1812-ben a pesti német színház megnyitására komponált *István király* és *Athén romjai* kísérőzenékre. Itt egy értékes Beethoven-levélen és a szerző által sajátkezűleg kijavított zenekari szólamanyagon kívül színlapokat, látképeket is bemutatott az OSZK Színház történeti Gyűjteményének anyagából.

Az első héten még további két előadás hangzott el; az egyikről, SOMFAI László *Újabb Haydn-felfedezések Magyarországon* című referátumáról az osztrák „Kurier” dec. 30-i száma is igen elismerően emlékezett meg.

A kiállítóteremmel egybenyíló szomszédos kis helyiségben elhelyezett csemlaló módot nyújtott arra, hogy néhány hangversennyel tegyék még emlékezetesebbé a látogatók számára a kiállítást. PERTIS Zsuzsa csemlalóművész, a Sebestyén-vonósnégyes és RAID BUNGER, a bécsi Staatsoper szólóénekes SÜSSMAYR, J. HAYDN és ALBRECHTSBERGER műveit szólaltatta meg. A közönség, mely a koncertek alatt a kiállítóteremben foglalt helyet, a műveket hallgatva, azok eredeti kézíratait is szemlélhette a tárlókban.

Franz GRASBERGER, a bécsi Musiksammlung nemrég kinevezett, új elképzelésekkel és tervekkel teli igazgatója elmondta, hogy a háború óta ez az első külföldi kiállítás az Osztrák Nemzeti Könyvtár Zeneműtárában. Ez annál is inkább megtisztelő számunkra, mert ez a bécsi gyűjtemény egészen rendkívüli értékekkel, ugyanakkor mennyiségileg is hatalmas anyaggal rendelkezik. Nagyméretű olvasóterme, katalógusterme, számos irodája, kiállító helyiségei, külön kézirat-, könyv-, folyóirat- és zeneműnyomtatványraktárai egy teljes emeletet töltenek be. A kutató eredeti kéziratokon kísérheti végig az európai zene csaknem teljes fejlődését a középkori, gazdagon díszített kódexektől LASSUS, MOZART, SCHUBERT művein át PFITZNERig, WEBERNig és a legújabb zeneszerzőkig. (A mi kiállításunkkal egyidejűleg egy másik teremben mai osztrák szerzők műveit lehetett látni.) E kiállítás kiindulópontja lehet a további együttműködésnek. Hogy ebben az osztrák fél is érdekelt, arra bizonyíték, hogy mind a Musiksammlung, mind pedig a Zenei Egyesület igazgatója a közel jövőben hosszabb időt kíván Budapesten tölteni, a magyar zenei és könyvtárélet alaposabb megismerése, a kapcsolatok továbbfejlesztése érdekében.

P. ECKHARDT MÁRIA

A budapesti XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus. A Fédération Internationale des Sociétés d'Amateurs d'Exlibris — az egyes országok ex libris egyesületeinek nemzetközi szövetsége — 1968-ban Comóban megtartott értekezletén úgy határozott, hogy a XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus megrendezését Budapest székhellyel a magyar ex libris gyűjtők egyesületére, a Kisgrafika Barátok Körére bízta.

Az ex libris kongresszusok megrendezésének a gondolatát a világ jelenlegi legtekinté-

lyesebb ex libris-gyűjtője, az olasz Dr. GIANNI Mantero vetette fel, s az ötletet minden ex libris egyesület örömmel fogadta. Az időközben megalakult nemzetközi szövetség, a FISAE statútuma értelmében a kongresszusok két évenként kerülnek megrendezésre, felváltva szocialista és kapitalista országokban.

A Kisgrafika Barátok Köre a kongresszust 1970. nov. 5–8. között rendezte meg, kulturális és társadalmi szerveink hathatós anyagi és erkölcsi támogatásával. A kongresszus mellőzte az előadásokat, és helyette a gyűjtők és művészek személyes megismerkedését, az egyes problémák közvetlen megoldását helyezte előtérbe s ugyanakkor kiadványaival és kiállításával részben a nemzetközi, részben a hazai ex libris művészet mai törekvéseiről és állásáról kívánt képet adni. A személyes találkozások eredményeképpen az egyes országok gyűjtői egymás ismeretlen lapjainak meghatározásához nyújtottak sok segítséget, és sok megoldatlan problémát tisztáztak.

A kiállítások közül jelentőségében az Ernst Múzeumban megrendezett Nemzetközi ex libris és kisgrafika kiállítás vitte el a pálmát. Tizenhét ország mintegy százhetven művészenek — köztük a világon ismert legnagyobbaknak is — a legutóbbi években készült legszínvonalasabb alkotásait tárta a közönség elé, s így e kiállítást nyugodtan nevezhetjük a mai európai ex libris művészet nemzetközi seregszemléjének. A kiállítási anyag pregnánsan tükrözte az ex libris művészet mai stílustörekvéseit, a tematikai gazdagodást s a hagyományos szimbolikának modern jelképrendszerrel való helyettesítését ugyanúgy, mint a technikai igényesség egyre fokozódó finomságait és kimeríthetetlen ötletgazdagságát. A gazdag magyar anyag a nemzetközi seregszemlében is jól megállta a helyét, de az összehasonlítás lehetősége alkalmat adott bizonyos következtetések levonására is: Ex libris művészetünknek — a műfaj sajátos törvényeinek betartása mellett — főleg a kifejezési eszközök modernizálásában előbbre kell lépnie, mert ellenkező esetben könnyen — és joggal — a konzervativizmus vádjával illethetik.

Az Ernst Múzeumban nyert elhelyezést a kongresszus tiszteletére meghirdetett három nemzetközi és három magyar pályázat anyaga is. A pályázatra beküldött művek magas színvonala azt bizonyítja, hogy a pályázatok milyen hűzőerőt tudnak képviselni egy-egy művészeti ág fejlődésében. A három nemzetközi pályázat *Budapest*, *Bartók Béla* (halálának huszonötödik évfordulója tiszteletére) és *szőlős-boros* témakörben nyert meghirdetést. A *Budapest* c. pályázat díjnyertesei: 1. díj Anatolij KALASNYIKOV (Szovjetunió), 2. díj Vincas KISARAUSKAS (Szovjetunió), 3. díj Christian BLAESBJERG (Dánia). A *Bartók-pályázat* díjain a felsorolás sorrendjében DISKAY Lenke, Grazina DIDELYTI (Szovjetunió) és Anatolij KALASNYIKOV osztozkodtak. A *szőlős-boros* pályázat különdíját Malgorzata KOROLKO (Lengyelország) nyerte el, míg az első díj Anatolij KALASNYIKOVnak, a második díj KÉKESI Lászlónak, a harmadik díj pedig Antanas KMIELAUSKASnak (Szovjetunió) jutott. Nem véletlen, hogy a három nemzetközi pályázat kilenc díjából a nemzetközi zsüri hat díjat szovjet művészeknek ítelt; az ex libris a Szovjetunióban a könyvkiadás és a könyvgyűjtés fejlődésével együtt ugrásszerű emelkedést és népszerűséget ért el, ami nemcsak művészeknek a műfajban megnyilvánuló sajátos arculatával és modernségével, de az ex libris kiadványok sokaságával s a gyűjtőtábor (köztük ipari munkások, kolhozparasztok stb.) hatalmas megnövekedésével járt együtt. A csak magyar művészek részére meghirdetett három pályázatra ugyancsak gazdag anyag érkezett be. A magas mércére jellemző, hogy két pályázattal kapcsolatban (*Ötszáz éves a magyar könyvnyomtatás — Internationaler Buchkunst-Ausstellung Leipzig 1971.*) díjat nem adtak ki. A *Dürer-pályázat* azonban annál több kisgrafikai remeket produkált, s az első három díjat MAURER Dóra, DISKAY Lenke és ÁGOTHA Margit nyerte el.

Az Ernst Múzeumban megrendezett kiállításához illusztrált katalógus is készült — sajnós, csak rotaprint kivitelezésben.¹

¹ *Nemzetközi ex libris és kisgrafika kiállítás.* (Katalógus) Bp. 1970, KBK. 43 (1) l. 20 cm.

A kongresszusokat a rendező országok nemcsak arra használják fel, hogy a modern nemzetközi anyag mellett bemutassák saját modern anyagukat is, hanem arra is, hogy ex libris-kultúrájuk múltjáról is tájékoztassák a kongresszus tagjait. Így történt ez hazánkban is, ahol az Országos Széchényi Könyvtár a Magyar Nemzeti Múzeum kupolacsarnokában megrendezte a *Régi magyar ex librisek 1521–1900* c. kiállítását s ennek értékét pár szép Corvina és supralibrost tartalmazó kötés közzétételével tette változatossá. A kiállítás, bár a könyvtár vonatkozó anyagának csak egynyolcadát mutatta be, nemcsak a külföldi, de a hazai közönségre is a meglepetés erejével hatott. Az eddigi szakirodalomban nyilvántartott két, XVI. századi magyar ex libris mellé még két, ugyancsak XVI. századi ex librist állított ki (WERBŐCZI István és a Csornai Prépostsági Könyvtár ex libriseit), s a WERBŐCZI-féle ex libris 1521-re való datálásával azt is bebizonyította, hogy az ex libris Németország után hazánkban jelentkező másodiknak Európában. Bár az anyag túlnyomó része (legnagyobb részét ismeretlen művészek munkája) a XVIII. század végéig a kor szellemének megfelelően heraldikus jellegű, kivitelezésben nem marad el a többi európai ország korabeli ex libris művészete mögött. A kiállítás illusztrált katalógusa tudományos szempontból kifogástalan munka, s ez elsősorban Dr. NYIREŐ István ny. könyvtárigazgató érdeme, de mert a régi magyar ex librisek teljes corpusának összeállításáig és megjelentetéséig forrásmunkának számít, a sokszorosító eljárásban történt kivitelezése helyett nyomtatott kivitelezést és jobb papírt érdemelt volna, amelyen az illusztrációk is másképpen hatottak volna.²

A kiállítások megrendezésének sorozatához a Magyar Mezőgazdasági Múzeum is csatlakozott, *Szőlő és bor az ex libriseken* c. kiállításával. Ez volt egyébként az első hazai tematikus ex libris kiállítás! A kiállítás megrendezésére az adott lehetőséget, hogy a múzeum, amely mezőgazdasági témájú műtárgyakat is gyűjt, LIPPÓCZY Norberttől, a magyar származású jeles lengyel gyűjtőtől ajándékba kapta a világ legnagyobb (közel nyolcszáz lapot kitevő) szőlős-boros témájú ex libris gyűjteményét, s ezt a múzeum azzal hálálta meg, hogy felhasználva a XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszust, a nagyszerű gyűjteményt külön kiállítás keretében a nagyközönség elé tárta. A szőlős-boros téma, amely az i. e. 4000 évtől napjainkig a képző- és iparművészet annyi remek alkotásán szerepel, az ex librisben is korán, már a műfaj egyik megalapítójának, DÜRERnek a lapjain is megjelent. A szőlős-boros témájú ex librisek terén elsősorban a bortermelő és borszerető országok (Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Magyarország, Lengyelország stb.) művészei jeleskednek, s van aki a munka oldaláról (mint pl. ANDRUSKÓ Károly), van aki a bor-adta öröm oldaláról ragadja meg a témát. A magyar művészek a kiállítás tanúsága szerint e témakörben szintén sok, értékes grafikát alkottak (FERY Antal, BORDÁS Ferenc, DISKAY Lenke, DRAHOS István, KÉKESI László, STETTNER Béla stb.). E kiállítás művészettörténeti és művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentős, és jelentőségét nagyban emeli a kitűnő nyomdai kiállítású, dúsan illusztrált katalógus is,³ amely LIPPÓCZY Norbert munkája, s amelyből 12 külön mellékletet tartalmazó, bibliofil jellegű, 250 példányban megjelent számozott kiadás is készült.

A budapesti kiállítások mellett egy-két vidéki városunk is rendezett ex libris kiállítást a kongresszus tiszteletére. Ezek közül az egeri Megyei Könyvtár *Magyar ex libris művészet a két világháború között* címmel megrendezett kiállítását kell kiemelnünk,⁴ de jelentős

² *Régi magyar ex librisek 1521–1900*. Leíró katalógus. (Összeáll. Dr. NYIREŐ István.) Bp. 1970. OSZK (OSZK Házi Sokszorosítóüzem). 44 (2) l. + 1 eredeti grafika. 22.5 cm.

³ *Szőlő és bor az ex libriseken*. (Összeáll. LIPPÓCZY Norbert.) Budapest 1970, Magyar Mezőgazdasági Múzeum (Kossuth Ny.). 38 l., 24 t., 21. Az 1000 példányból 250 számozott, 12 külön mellékletet tartalmazó példány is készült.

⁴ *1919–1945. Magyar ex libris művészet a két világháború között*. (Katalógus.) (A bevezető tanulmányt írta s a katalógust összeállította GALAMBOS Ferenc.) Eger 1970, Megyei Könyvtár. 16 l. 19 cm. (A Heves Megyei Könyvtár Füzetei 21.)

sikert aratott a KBK. Pécsi Csoportjának Anatolij KALASNYIKOV ex libriseiből rendezett tárlata, a keszthelyi Balatoni Múzeum ex libris és kisgrafikai kiállítása,⁵ valamint a gyulai KISZ szervezet MESKÓ Anna és PÓKA György ex libriseit bemutató kiállítása is.

A kongresszus magyar kiadványai közül elsősorban a FISAE második kötetét kell kiemelnünk, amely *Az ex libris művészei* címmel jelent meg, ötnyelvű szöveggel⁶ (az első kötet Comóban látott napvilágot *Artisti dell'Exlibris* címmel), s tizenkét ország (Dánia, Svájc, Magyarország, Portugália, Lengyelország, Franciaország, Belgium, Spanyolország, Kelet- és Nyugat-Németország, Svédország és Olaszország) egy-egy (illetve hazánkból három) reprezentatív ex libris művészt mutat be írásban és képen, művészenként 10–10 eredeti dűcről nyomott, beragasztott ex libris illusztráció kíséretében. Hazánkat BORDÁS Ferenc, DISKAY Lenke és STETTNER Béla képviselték a kötetben, SEMSEY Andor, B. SUPKA Magdolna és GALAMBOS Ferenc tollából. E kötet kiállításában teljesen megegyezik a comói kötettel, és így egy olyan sorozat második köteteként jelentkezik, amely folytatásaival együtt századunk ex libris művészetének enciklopédiája lesz. A kötet nyomdai kiállítása a Bács-Kiskunmegyei Nyomda V. lelkesedését és hozzáértését dicséri. A második magyar kiadvány *Magyar kisgrafika 1970* címmel jelent meg⁷ kétnyelvű bevezetés, a mappában szereplő művészek rövid életrajza és művészeti méltatása kíséretében, s harminchét kortárművész magasnyomású (fa- és linometszetű) ex librisét, illetve kisgrafikáját adja. E kötet napjaink magyar kisgrafikai művészetét hivatott bemutatni, s úgy érezzük, hogy e célt — annak ellenére, hogy réztechnikákban dolgozó művészeink anyagi okok miatt kimaradtak belőle — jól oldotta meg. A harmadik magyar kiadvány *Kisgrafikák* címmel a szegedi Tömörkény Művészeti Középiskola diákjainak legtehetségesebb munkáit mutatja be,⁸ s a kötetben szereplő ex librisek és kisgrafikák mindenkit biztosíthatnak arról, hogy az utánpótlás körül nem lesz hiba, és biztosak vagyunk benne, hogy a kötetben szereplő nem egy művésznövendék nevével hamarosan grafikánk élvonalbeli művészei között fogunk találkozni. Végül a kongresszus alkalmából jelent meg a Kisgrafika Barátok Köre legújabb cserelistája is,⁹ amely a gyűjtőknek nagy segítségül szolgál bel- és külföldön egyaránt.

A kongresszus rendezőségének több külföldi egyesület is ajándékozott mappát, a tagok közötti szétosztás céljából, s ezzel a megelőző kongresszusok nemes hagyományait követték. (A Kisgrafika Barátok Köre az 1961. évi lipcsei, az 1962. évi párizsi, az 1964. évi krakkói, az 1966. évi hamburgi és az 1968. évi comói kongresszusokra ugyancsak adott ki mappákat.) A XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszusra mappákat készítettek s ajánlottak fel az olasz,¹⁰ a holland,¹¹ a nyugatnémet,¹² a keletnémet,¹³ a lengyel,¹⁴ a

⁵ *Ex libris és kisgrafikai kiállítás.* (Katalógus. Összeáll. POÓR Ferenc.) Keszthely 1970, Balatoni Múzeum. (Sokszor.) 18 l. 21 cm.

⁶ *Az exlibris művészei* (Szerk. GALAMBOS Ferenc) Budapest 1970, KBK. (Bács-Kiskun megyei Nyomda V.) 188 l. 24 cm. (Megjelent 450 számozott példányban.)

⁷ *Magyar kisgrafika 1970.* (Bev. és a művészeletrajzokat írta GALAMBOS Ferenc) Bp. 1970, KBK. (16) l., 37 t. mappában. 22 cm.

⁸ *Kisgrafikák. A Szegedi Tömörkény István Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola grafikai tagozatos tanulóinak linoleum metszetei az 1963–1969. évekből.* (Bev. DIÓS József.) Szeged 1970, Szegedi Tömörkény István Gimnázium és Szakközépiskola Igazgatósága. 85 (3) l. 19.5 cm.

⁹ *KBK cserelista, 1970.* Bp. 1970, KBK. 11 (3) l. 20 cm.

¹⁰ *XIII. Congresso Internazionale dell'Exlibris Budapest 1970.* 14 exlibris italiani. Como 1970, BENEL. (4) l., 14. t. mappában. 24 cm.

¹¹ *Acht niederlandse exlibris in houtgravuren, op het thema verzamelen.* H. n. 1970, Exlibriskring der W. B. Vereeniging. (4) l., 8 t. mappában. 23 cm.

¹² (Mappe.) *Die deutsche Exlibrisgesellschaft entbietet dem in Budapest stattfindenden 13. Europäischen Exlibriskongreß ihre besten Grüße.* Coburg 1970, Deutsche Exlibrisgesellschaft. (4) l., 10 t. mappában. 21.5 cm.

francia,¹⁵ a szovjet,¹⁶ az osztrák,¹⁷ a szlovák,¹⁸ a cseh¹⁹ és a szlovén²⁰ egyesületek is. A kongresszus kiadványai között szerepelt még a dán Nordisk Exlibris Tidsskrift egyik magyar címlapajánlással ellátott száma,²¹ valamint egy különnyomat az *Exlibriskunst und Gebrauchsgraphik Jahrbuch 1970*-ből²² is.

A FISAE a kongresszussal kapcsolatban megtartott ülésén felvette tagjai sorába az időközben megalakult szlovák és szlovén ex libris egyesületeket is, és ugyanakkor döntött az 1972-ben megtartandó kongresszus székhelyéről. A XIV. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus megrendezését a dánok vállalták, székhelyét a *Dansk Exlibris Selskab* legközelebbi teljes ülése fogja eldönteni.

GALAMBOS FERENC

A könyvművészeti verseny újjászervezése. Hazánkban 1952 óta minden évben megrendezik a könyvművészeti versenyt. A Kiadói Főigazgatóság által irányított verseny hivatalos címe: „Az év legszebb könyve verseny 19.” A beküldött könyvek elbírálását a Könyvművészeti Bizottság elnöksége és munkabizottsága intézi. A zsüribe meghívják a baráti országok képviselőit is, akik sajátos szempontjaikkal hozzájárulnak a helyes döntéshez. Ugyanakkor az is kitűnt, hogy számos könyvművészeti kérdésben a hazai szakértőkkel azonos nézeteket vallanak.

Az 1970-ben működő elnökség tagjai voltak: a Kiadói Főigazgatóság vezetője, továbbá GERLACH Ferenc, a nyomdászszakszervezet titkára, HAIMAN György, az Iparművészeti Főiskola tipografikai tanácsvezető tanára, HINCZ Gyula festőművész, LENGYEL Lajos Kossuth-díjas, a Nyomdaipari Egyesülés elnöke, POGÁNY Frigyes, az Iparművészeti Főiskola főigazgatója, RADNÓTI Károly, az Akadémiai Kiadó fősztályvezetője.

A munkabizottság tagjai voltak: BECK Péter, a Magvető Könyvkiadó műszaki vezetője, BEZÜR Géza, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének munkatársa, FÖLDES György, a Zeneműkiadó műszaki vezetője, GARAMSZEGI Vince, a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat fősztályvezetője, GONDA Pál, a Móra Ferenc Ifjúsági Könyv-

¹³ XIII. Internationaler Exlibris Kongreß Budapest 1970. Berlin 1970, Arbeitsgemeinschaft Grafiksammler in der Pirkheimer Gesellschaft des Deutschen Kulturbundes Deutsche Demokratische Republik. (4) l., 10. t. mappában. 2.5 cm.

¹⁴ XIII. Międzynarodowy Kongres Ekslibrisu w Budapeszczcie 5.—8. XI. 1970. 10 ekslibrisów. Warszawa 1970, Kolo Milosników Ekslibrisu w Warszawie. 10 t. mappában. 22 cm.

¹⁵ (Mappe aux) XIII. Congrès International de l'ex libris Budapest 1970. H. n. 1970, AFCEL. 12 t. mappában. 21.5 cm.

¹⁶ Moszkovszkij Klub Ekslibrisztov XIII. Mezdunarodnovy Kongresszi Ekslibrisztov 1970 Budapest. Moszkva 1970. (8) l., 11 t. mappában. 20.5 cm.

¹⁷ (Mappe) Dem XIII. Europäischen Exlibris-Kongreß in Budapest gewidmet von der Österreichischen Exlibris Gesellschaft. (Wien 1970), OEG. (4) l., 15 t. mappában. 21. cm.

¹⁸ Exlibrisy Mikulasa Galanda. (Bev. Boris BALENT) Bratislava 1970. (8) l., 37 t. mappában. 15 cm. Malé grafické formy medzinarodná vystava Banska Bistrica. (Bev. Palo BIEDNIK.) Banska Bistrica 1969, (92) l. 22.5 cm.

¹⁹ Internationaler Ex Libris Kongress. Ucastnicum XIII. Európskeko Kongresu Exlibristu Budapest 1970 venuji Ministerstvo Kultury Ceskosocialisticke Republiky a Spolek Sbératelů a Pratel Exlibris v Praze. Praha 1970. (4) l., 16. t. mappában. 15.5 cm.

²⁰ Slovenia Károly Andruskó. (Bev. Marian BRECELJ.) Ljubljana 1970, Mladinska Knjiga. 23 (1) l., 20 t., (165) l. 17 cm.

²¹ Nordisk Exlibris Tidsskrift 22. 1970. 3. sz. 32 l. 26 cm. (Az 1970. november 5—8. között megtartandó budapesti XIII. Nemzetközi Exlibris Kongresszus tiszteletére kiadja a Dán Exlibris Egyesület — DES.)

²² KREYENBERG, Gerhard: *Der Graphiker Hans Leip*. H. és é. n. 5—14. l. 29 cm. (Klny. az *Exlibriskunst und Gebrauchsgraphik Jahrbuch 1970*. c. kötetből.)

kiadó műszaki vezetője, KASS János Munkácsy-díjas grafikus, LÁNYI Ottó, a Mezőgazdasági Könyvkiadó ny. igazgatója, MURÁNYI István, a Corvina Könyvkiadó osztályvezetője, dr. P. BRESTYÁNSZKY Ilona, a Magyar Bibliofil Társaság titkára, REICH Károly Kossuth-díjas grafikus, SÁNDOR László, a Gorkij Könyvtár igazgatója, STETTNER Béla, a Magyar Képzőművészeti Szövetség grafikai szakosztályának titkára, SZÁNTÓ Tibor, a Magyar Helikon művészeti vezetője, a *Magyar Grafika* szerkesztője, TAMÁS László, a Műszaki Könyvkiadó műszaki vezetője, a Magyar Fotóművész Szövetség megbízottai.

A zsűritagok név szerinti felsorolásából kitűnik, hogy a bíráló bizottság tagjai között a művészet és elsősorban a könyvművészet kiváló képviselőit, gyakorlati szakembereit láthatjuk.

Az 1970-es zsűrizés az 1969-ben megjelent könyveket bírálta el. 1970 egyúttal a könyvművészetnek is jelentős dátuma, hazánk felszabadulásának 25. évfordulója, és így visszapillantásra is késztet. Az elmúlt negyedszázad alatt nyomdaiparunkkal, kiadóink munkájával párhuzamosan sokat fejlődött a magyar könyvművészet, sőt ennek a fejlődésnek eredményeképpen kialakult a sajátosnak tekinthető, jellegzetes vonásokat mutató magyar könyvművészet. Legkiválóbb tipográfusaink, felismerve a nyomtatott betű szerepét a kulturális forradalomban, a könyvtervezésnek szentelték munkásságukat. Teljesítményeikkel a külföldi könyvművészeti versenyeken és kiállításokon számos díjat nyertek el, ezek között világviszonylatban is a legkiemelkedőbbek közé tartozik a lipcei Gutenberg-díj, amellyel LENGYEL Lajos Kossuth-díjas tipográfusunkat tüntették ki.

A mai magyar könyvművészet színvonalát azonban elsősorban könyvillusztrátoraink emelték magasra. Grafikai alkotásaikkal új korszakot nyitottak könyvkultúránknak.

A legutóbbi verseny általános elemzése is azt mutatta, hogy további nagy figyelmet kell fordítanunk a tömegkönyvek (zsebkönyvek) minőségének megjavítására. Már beszélhetünk a zsebkönyvkiadás hazai fejlődéséről, ezen a téren vannak eredményeink, de még sokat kell tennünk, hogy kialakíthassuk a sajátos magyar zsebkönyvet.

Nálunk, mint világszerte, mind fontosabb feladattá vált a szakmai és tudományos könyvek korszerű kiadása. Ezeknek a műveknek tartalmi bonyolultsága, gyakran különleges tipografálása (képletek, sokféle kiemelés), ábra- és képigénye rendkívüli szakmai biztonságot és hozzáértést követel a könyv tervezőjétől. Az ilyen jellegű könyvek előállításában is öröndetes fejlődést értünk el.

Az 1970-es zsűrizésre több mint 300 könyvet küldtek be. Jól bevált nemzetközi gyakorlat szerint a könyveket műfajonként osztályozva bírálják el. A versenyben részt vevő könyvek díjazása kétfokozatú. Az első fokozatnak számít a „Díjazott könyvek” megjelölés, a második helyezés címe: „Dicséretben részesült könyvek”.

Nem soroljuk fel a díjazott könyveket, mert hiszen ezzel egyrészt úgyis elkéstünk, másrészt a sajtó és a szakajtó közölte a könyvelemeket. *A szép magyar könyv* című brosúra, amely a *Magyar Grafika* mellékleteként jelenik meg minden évben, 1970-ben is illusztrációkkal kísérve felsorolta a díjazott könyveket műszaki adataikkal együtt. (A könyvet a *Magyar Könyvszemle* a maga helyén ismerteti.)

Összefoglalásképpen megemlítjük, hogy a díjazásokat a következő kategóriák szerint osztályozták (a zárójelek között álló, betűkkel kiírt két szám közül az első a díjazott, a második a dicséretben részesült könyvek számát tünteti fel, egy közös díjat kapott a Zeneműkiadó Vállalat 14 kottája, ezenkívül a Magyar Fotóművészek Szövetsége külön díjazott egy könyvet):

1. szépirodalom (négy, öt),
2. többszínű (gyermek, ifjúsági) könyvek (három, négy),
3. szakmai és tudományos könyvek, felsőoktatási intézmények tankönyvei (öt, öt),
4. ismeretterjesztő és zsebkönyvek, tankönyvek (négy, öt),
5. különleges művészeti és exportkönyvek,
6. zeneművek.

Különösen meglepő a krónikás számára, hogy a díjazott és dicséretben részesült

könyvek szedéséhez az eredetileg újságbetűnek szánt, Stanley MORISON által a *Times* részére alkotott New Times betűtípust alkalmazták túlnyomórészt, sőt még az egyik gyermekkönyvben is. Számszerűen az 51 díjazott könyv közül huszonháromat szedtek New Times-szel. Vele szemben a második helyre szorult az örökbecsű, klasszikus típusú Garamond tizenkét könyvben.

Tudomásunk szerint a New Times világszerte valóban nagy népszerűségnek örvend, most talán ez a legkelendőbb betűtípus a nemzetközi piacon, de könyvművészeti vonalon — azt hiszem — csak hazánkban alkalmazták ilyen magas részarányban.

A zsüri — úgy látszik — elég szigorúan döntött, hiszen a több mint 300 beküldött könyv közül (a zeneműveket nem számítva) mindössze 24 könyv lett díjazott (egyenként 2500 forinttal), dicséretben pedig 27 könyv részesült.

A közel két évtizedes könyvművészeti verseny jelentős fordulóponthoz érkezett. 1971-től kezdődően a nemrég alakult Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése veszi át hivatalosan a szép magyar könyv versenyének intézését, amelynek lebonyolításával a kebelében működő Könyvművészeti Munkabizottságot bízta meg.

Az újjászervezéssel kapcsolatos viták során többen elleneztek a könyvművészeti verseny folytatását. Hivatkoztak arra, hogy jelenleg még sok-sok akadályal kell megküzdeni a könyvkészítőknek: alkalmazkodniuk kell az éppen rendelkezésre álló nyomdai kapacitáshoz, gyenge a választék papírból, kötésműszaki anyagokból és betűtípusokból stb. Azzal is számolni kell, hogy az esetleges minőségi kifogásokra a nyomdák ellenérzéssel reagálnak, elővigyázatosan óvni kell a velük való jó viszonyt. Az új gazdasági mechanizmus bevezetése óta a nyomdák arra hivatkoznak, hogy árkalkulációs szempontból számukra sokkal előnyösebb, kifizetődebb, ha nem könyvek, hanem más jellegű nyomdatermékek gyártásával foglalkoznak, mert a könyvek előállítása — szerintük — rontja a nyereséges vállalati üzletmenetelt. Mások azzal elleneztek a versenyt, hogy a könyvnél úgyis csak a tartalom a fontos, lényeges luxus a szép külsővel törődni.

Végül győzött az a helyes felfogás, hogy a könyvművészeti versenyt továbbra is folytatni kell. Ez egyik leghatásosabb emelője a szép könyv kultuszának, amelynek hazánkban is régi, igen értékes hagyományai vannak. Most csak néhány emlékezetes, kiemelkedő könyvkiállításra hivatkozom:

A Magyar Tudományos Akadémia 1873. május 25-én tartott közgyűlésén TOLDY Ferenc, az MTA rendes tagja tartott ünnepi beszédet (*Visszatekintés a nyomdászat négy-száz éves történetére Magyarországon = A M. T. Akadémia Évkönyvei*. Tizennegyedik kötet, 11. darab), és ezzel kapcsolatban rendezték meg hazánkban az addig lezajlottak közül a legjelentősebb „könyvészeti kiállítás”-t, amelyen a könyvnyomatás előtti kor leghíresebb kódexei mellett bemutatták négy évszázad legszebb, legértékesebb nyomtatott könyveit, közöttük EMICH Gusztáv nyomdájának, az Egyetemi Nyomdának, HECKENAST Gusztáv nyomdájának színesen illusztrált, impozáns alakú díszmunkáit.

1937-ben két nevezetes könyvkiállításunk volt. Az egyiket Párizsban rendezték a magyar könyvkiadók és könyvkereskedők. Az erről szóló katalógus (*Le Livre Hongrois*. — Paris, 1937) szerint a bemutatott könyvek kiválasztásában részt vett a többi között VÉGH Gusztáv, a katalógust az időközben világhírűvé vált ROSNER Károly tipografálta. A kiállított új könyvek tervezői között találkozunk olyan ma is szereplő nevekkel, mint BRÓDY Dóra, BUDAY György, KNER Albert, KNER Imre, REITER László, VÉGH Gusztáv.

Az 1937. évi másik könyvkiállítást a felejthetetlen Műcsarnok-beli Magyar Nemzeti Nyomtatványkiállítás keretében rendezték, amelyhez hasonlóan nagyszabású és értékes kiállítás Magyarországon addig és azóta nem volt. Ezt a kiállítást a magyar nyomdaipar rendezte nemzetközi nyomdászkongresszus alkalmából a többi között FITZ József, HAIMANN György, HOFFMANN Edit, KAESZ Gyula, KNER Albert, KNER Erzsébet, KNER Imre, LENGYEL Lajos, MALLÁSZ Gitta, ROSNER Károly, SZENTKUTHY Pál, TOLNAI Gábor részvételével.

Ezt a három kiállítást azért említtem meg, hogy lássuk: milyen nagy hagyományai vannak a szép magyar könyvnek. Van miből merítenie és van mire támaszkodnia az új

magyar könyvművészetnek, amely társadalomfejlődési szempontból abban különbözik a felszabadulás előtti könyvművészettől, hogy még a tömegkönyvek esztétikumával is épp olyan gondossággal foglalkozik, mint a reprezentatív művekkel és a díszmunkákkal.

A szép magyar könyv versenyére könyvművészetünk további fejlődése szempontjából feltétlenül szükségünk van. Nyomdáink, tipográfustervezőink, grafikusaink egész éven át úgy végzik munkájukat, hogy jól szerepelhessenek a versenyen.

Az 1970-ben kiadott könyveket 1971-ben fogják elbírálni most már újabb szervezésben, részben újabb szempontok szerint. Az előzsűrik tagjait a kiadók maguk delegálják, a főzsűriben pedig személyes meghívás alapján nyomdai és kiadói szakemberek, könyvgyűjtők, a szakszervezet, a Kiadói Főigazgatóság és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének képviselői vesznek részt. A könyvhét alkalmából rendezett kiállításokon pedig az előzsűriken átment valamennyi könyvet bemutatják.

Végezetül eddigi könyvművészeti versenyeknek azt a hiányosságát hozzuk szóba, hogy az ezekről beszámoló *Szép magyar könyv* című füzetben csak lakonikusan felsorolták a kitüntetett könyveket legfontosabb műszaki és könyvészeti adataikkal, de nem közölték a zsüri véleményét, részletes bírálatát, döntésének indokolását. A brosúrában a könyveknek csak a címlapját láthattuk, sajnos, a belső oldalak nélkül, pedig ezek alkotják a könyvet, ahogy ma mondják, a „lényeket”, a többi a reklámhatás kedvéért inkább a kirakatnak szól.

Vegyünk példát az NDK-tól. Ott a szép könyv versenyének zsürijelentése (Schönste Bücher der Deutschen Demokratischen Republik des Jahres) az összes műszaki és könyvészeti adatokon kívül minden könyvről részletes esztétikai indoklást közöl. Egy-egy könyvet többféle illusztrációval mutatnak be: többnyire a kötést vagy a könyvborítót, egy belső oldalpárt, gyakran a belső címlapot is. Ebből tehát sokat meríthetnek a könyvtervező tipográfusok és a nyomdai kivitelezők.

Befejezésül még egy kívánságot terjesztsek elő: A zsüri számára az elbíráláshoz nemcsak általános szempontokat kellene megadni, hanem a könyvek kielemezésének olyan tárgyilagos, részletesen, pontosan kidolgozott, konkrét alapelveit kellene kidolgozni, amelyeknek alkalmazása a lehetőség szerint kizárja az esetleges részrehajlást, és biztosítaná a szép könyvekkel szembeni követelmények érvényesülését. Ez az eljárás csökkentené az elbírálás szubjektív vonásait, növelné a zsüri tekintélyét és az iránta való bizalmat.

SZÉKELY ARTUR

A képeslevelezőlap-kiállítás margójára. 1900. június 4-én Budapesten nyomdatulajdonosok, fényképészek, festők, építészek és muzeológusok rendezésében az Iparművészeti Múzeumban megnyílt az akkor még csak harminc évesnek mondott, de már az egész világon ismert és használt képeslevelezőlapok első kiállítása. Mint ilyen alkalmakkor történni szokott, felbukkant a kérdés: kit tekinthetünk a képeslevelezőlap feltalálójának, és valóban csak harminc esztendő múltára tekinthetett-e vissza? Egyes adatok szerint Stefan német főpostamester már 1865-ben javasolta a karlsruhei postaértekezleteken, hogy hozzanak forgalomba képes levelezőlapokat, más adatok szerint 1869-ben Hermann bécsújhelyi katonai akadémiai tanár javaslatára Miesler német litográfus már készített is ilyesmiket, legvalószínűbbnek azonban az látszik, hogy 1870-ben LUBKE meiningeni bankigazgató és SCHWARZ oldenburgi könyvkiadó családi levelezésével kezdődtek a képeslevelezőlapok. SCHWARZ az általa kiadott folyóirat, a *Volksbote* egyik kliséjét levelezőlapra nyomta és úgy küldte el barátjának. Az ötlet olyan sikert aratott, hogy 25 klisé felhasználásával most már eladásra kezdte gyártani a lapokat. Akármit fogadunk is el kezdetnek, az kétségtelen, hogy akkoriban a képeslevelezőlapok főhazája Németország volt, amit az óriási postai jövedelem is bizonyít.

Hazánkban a képeslapok első fecskéivel tulajdonképpen jóval régebben találkozunk. A *Honművész* 1837. január 5-i számában a következő híradást olvashatjuk: „Új esztendei köszöntő jegyek magyar felírással és csinosan festett allegorikai képekkel készültek Pesten e folyó évre Angelmann képnymotató úr műhelyében nyomtatva, s ugyan a nevezett úrnak feladásai szerint rajzolva és rézbe metszetve. Minthogy az ilyesmik nálunk még ritkaságok, nem tartjuk érdektelennek azokra a t. közönséget figyelmeztetni annyival inkább, minthogy névnapi idvezlésekre is alkalmasok.” A további ismertetésből megtudjuk, hogy az egyik köszöntő jegyen például a Pesten épülő magyar színház rajza látható. A nyolevanes évek elején KOZMATA fényképész fénynyomattal kísérletezett. A képek a címoldalon voltak csoportosítva. Kereskedelmi forgalomban azonban csak jóval később találkozunk képes „Levelezési-Lappal”, 1870-ben, pár hónappal azután, hogy Ausztriában árulni kezdték — ahogy ott nevezték — a „Postajegyeket”. Az első levelezőlapunk valamivel kisebb volt a mainál és halványsárga színű. Címzési oldalán magyar címerrel félköralakban ez a felírás állt: *Levelezési Lap*. Másik oldalán fönt ezt olvashatjuk: *Irott közléseknek szánt hely, alul pedig: a postaintézet a közlés tartalmáért nem felelős*. A kezdeti primitív képeket később GERLACH festő művei váltották fel, akkor kezdte a képeslapokat a közönség megkedvelni.

Nagy lendületet hozott e téren a millennium. Az ezredéves országos kiállításra reklám céljából a kereskedelmi miniszter színes nyomatú levelezőlapokat készített, s a képekre művészek kapnak megbízatást: DÖRRE Tivadar készíti a tájképeket, VÁGÓ Pál a történelmieket, CSERNA Károly pedig más „apróságokat”. E színes képeknek nagy lesz a keletje, 1895 végén 30 millió példányban jelennek meg. A siker hatására művészi levelezőlap-sorozatok készülnek. A mesterek: TELCS Ede, LIGETI Miklós, TOLNAI Ákos, KARVALY József, TORNAI Gyula, PESKE Géza, KROPP Imre, SZENES Fülöp. SILBERBER Béla személyében külön kiadója is van már a képeslevelezőlapnak, s remélik, hogy ezzel egyrészt gátat vetnek a külföldről történő behozatalnak, másrészt hozzájárulnak a magyar művészet külföldi megismertetéséhez.

Megjelennek a „hirdetményes” levelezőlapok is, amelyeknek forgalomba hozatalához a kereskedő cégek a közmunka- és közlekedésügyi miniszterhez fordulhatnak engedélyért. A magánlevelezőlapok gyártását is igyekeznek a sok visszaélés, szélsőséges formák megakadályozására egységesíteni. A posta- és távíróigazgatóság előírja, hogy nagyságuk 6 × 14 cm legyen. Belföldi forgalom számára a „Levelező Lap”, nemzetközi forgalomra a „Levelező Lap (Carte Postale)” felirat kötelező.

Egyetlen számadat a képeslapok forgalmának emelkedésére: KOSSUTH Lajos halálakor egyetlen kis nyomda 300 000 darab gyászkeretes KOSSUTH-arcépes lapot adott el 1 koronás áron. A posta forgalmát különösen a millennium alkalmával emelték meg a belföldre 2, külföldre 5 krajcáros „levéljeggyel” bérmentesített képeslapok. Még jobban növeli a forgalmat az 1897. május 5-én Washingtonban összeült nemzetközi postakongresszus döntése: az újévi és névnapi üdvözlőlapokat 1899. január 1-től kedvezményesen, nyomtatványként lehet bérmentesíteni. Ugyanitt engedélyezik, hogy ezentúl a címzésre szánt oldalon is lehetnek képek.

Az olcsóbbodás forradalmat indít meg technikában is, ötletekben is. Nálunk DIVALD Károly fényképész új fotótechnikai eljárását dolgoz ki, autotípia-kliséket készít. Ezek felhasználásával a BUSCHMANN nyomda meglepően szép képeket bocsát ki, különösen híres a FESZTY-körképről készült sorozat. Németországban MENZEL Adolf festő a nagyvárosi életről készít eleven, színes képeket. Sikerei nyomán megtörik a jég, az ifjabb művésznemzedék mindenfelé szívesen próbálkozik az új műfajjal, amelyet eddig nem sokra becsültek. Hobbi lesz a képeslapok gyűjtése, amelynek támogatására a németországi Beeskowban nemzetközi egyesület alakul. „A czifra papírlap zöld hegyei és panorámái bevonulnak a gótai almanakba és a történelembe” — jegyzi meg KISS József lapja,

A Hét, 1900. május 20-án, amikor némi maliciával arról számol be, hogy a német trónörökös és ERZSÉBET főhercegnő is ez úton leveleznek.

A századfordulóra a képeslapok már elárasztják a világot. Biztos kéz, finom ízlés kell hozzá, hogy a sok ízléstelen kacat között ráleljünk a régi kedvességekre. Virágos, pillangós, kacagtató jeleneteket ábrázoló lapok, mellettük olykor valóban művészi kivitelű táj- és arcképek, reprodukciók, melyekért több koronát is elkértek. Fő előállító helyük Drezda, Nürnberg, Aussig, Erlangen, Tübingen, Meissen, Lípese, Berlin, Klagenfurt és persze Bécs. Itthon — hazai témával — öt százalékuk ha készül, általában kivitelük is gyengébb. A posta is hoz néha forgalomba sorozatokat, fő előállítójuk azonban a jól felszerelt reprodukáló műintézetek mellett a mozgékony kisipar.

Meg kell emlékeznünk a Békésvármegyei Közművelődési Egyesület kezdeményezéséről, amely 1899-ben arra kérte a közoktatásügyi minisztert, hogy gondoskodjék az ország összes népiskolái számára elérhető áron, az iskolás gyermekek szellemi felfogásának megfelelő, mindazáltal művészi kivitelű, az ország történelmi eseményeit ábrázoló képeslapokról. Ez ügyben a minisztérium országos értekezletet hívott össze, ZICHY Mihályt kérték fel a rajzok, SZABOLCSKA Mihályt pedig a szöveg elkészítésére.

A sajtó történetének ezt a szűk, de nagyon érdekes fejezetét láthattuk 1970. szeptember 25—október 18-a között a Műcsarnokban a képeslevelezőlap 100 éves életét bemutató második nemzetközi kiállításon, amelyet a magyar Képzőművészeti Alap Vállalat és a csehszlovák Technické Muzeum közösen rendezett. Anyagát a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Szerencsi Helytörténeti Múzeum, továbbá magángyűjtők, pl. Nyikoláj Szpiridinovics TAGRIN, a Szovjetunió földrajzi társaságának tagja adták.

IRODALOM: *Grafikai Szle.* 1894. 60., 210. p. 1897. 115. l. — *Magy. Nyomdászat.* 1889. 190. l. 1897. 72., 1898. 121. l. 1898. 170. l., 1912. 171. l. — Műcsarnok, 1899. dec. — *Művészet.* (Czakó Elemér) 1902. 79. l.

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

A vízügyi szolgálat szakkönyvtára. Hazánk tudományági szakkönyvtárai az elmúlt évek során a közművelődési hálózatok könyvtárainál gyorsabban fejlődtek. A szakkönyvtárak gyarapodásának ütemét is maga mögé parancsolja azonban a könyvtári anyag minőségi fejlődése. A tudományos-műszaki forradalom korszakában ez elengedhetetlen követelmény. A szakkönyvtárakban a forgalmazás, a használat terén a könyvekkel szemben általában a folyóiratok részesülnek előnyben. Ez ma már természetes. A könyvek „átfutási” ideje lényegesen hosszabb, mint a folyóiratoké — a megírástól az első „gyakorlati hasznig”; összehasonlíthatatlanul gyorsabb az információ-áramlás a folyóiratokból, mint a könyvekből stb.

A könyvtárakba bejutó folyóiratok pedig úgy tudják hatékonyan segíteni a termelést, a tudományt, a fejlődést, a haladást, ha az információk tömegét a lehető leggyorsabban viszik-hozzák a szakemberekhez.

A vízügyi szolgálat legfőbb szakkönyvtára az állományát tekintve kicsiny, de könyvtári anyaga vonatkozásában szakterületén természetszerűleg monopolhelyzetben levő vízügyi műszaki könyvtár sem kivétel a bevezetőben vázoltak alól. Mind a könyv, mind a folyóirat állomány beszerzése tekintetében a könyvtár igyekszik lépést tartani a fejlődéssel. A napjainkig vezető út azonban hosszú volt.

Kezdetben — az 1889. évi XVIII. t. c. alapján, amely először szabályozta törvénnyel a vízügyeket hazánkban — a gazda szerepét a Földművelésügyi Minisztérium keretébe tartozó 3. vízjogi ügyosztályal közösen a 7. vízrajzi osztály töltötte be. Feladatuk volt ugyanis: „... a vízikönyvek¹... minden vízrajzi adatoknak beszerzése, összegyűjtése.

ugyanis: „... a vízikönyvek¹... minden vízrajzi adatoknak beszerzése, összegyűjtése, feldolgozása és ismertetése, melyek az okszerű vízrendezés és vízhasználat céljából szükségesekek...”

A kezdeti csekélyke könyv s még csekélyebb folyóirat állomány használói elsősorban a kultúrmérnökök (ők is nagyon kevesen voltak a rájuk osztott feladatokhoz képest), élükön a vízügyi szolgálat hazai megteremtőjével, a magyar vízgazdálkodás korából kimagasló, messze évtizedekre előretekintő és előremutató szaktekintélyével, KVASSAY Jenővel.

Ő volt az, aki szorgalmazta és meg is alkotta a XIX. század végén (1879-ben) a harmadik, mindmáig élő egyik legrészletesebb, külföldön is a „szakmában” számon tartott műszaki folyóiratokat, a *Vízügyi Közleményeket*.

A könyvtár forgalmára, használatára vonatkozó adatokat az idő feleméztette, elszórt bibliográfiai utalásokból tudunk létezéséről. KVASSAY Jenő halála (1919. június 3.) után a vízügyi szolgálat e századi, nagyok közt is nagy egyénisége, SAJÓ Elemér pártfogolta a könyvtár ügyét. *Emlékirat vizeink fokozottabb kihasználása és újabb vízügyi politikánk megállapítása tárgyában* című tanulmányában részletesen szól a könyvtárról: *A vízi munkálatokra vonatkozó adatok és tapasztalatok összegyűjtése, Könyvtár* című fejezetben (*Vízügyi Közlemények*, 1931. január–június, 7–89. l.), Kortársai s kortársunk, a mai „vizesek” egyik nesztora, dr. LÁSZLÓFFY Woldemár a könyvtár tudora az 1930-as években. Ő lajstromozta először tudományosan is, szakszerűen a pár szekrényt megtöltő állományt.

A könyvtár történetére rányomta bélyegét, fejlesztését, de inkább sorsát meghatározta az éppen „ügyeletlen” felsőbb szerv hozzáállása. A szóbeli közléseken túlmenően írásban rögzített statisztikai adataink 1954-ből állnak rendelkezésre: de CHATEL Rudolf: *A vízügyi műszaki könyvtár a termelés szolgálatában*. Bp. 1955. VITUKI (azaz: Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet.).

Ekkor még nem érte el az állomány a 10 ezer kötetet. Nyolc és fél ezer könyvet, 220 féle folyóiratot tudott magáénak a mindenki számára nyitva álló könyvtár. Ma is bárki igénybe veheti szolgáltatásait. Tíz év alatt — 1954–1964 — három és félezer kötettel gyarapodott a könyv, s újabb 100 fajttal a folyóirat állomány. Napjainkban a könyvtárba évente átlag 740 kötet könyv és 390 féle folyóirat érkezik.

Az 1969. december 31-i állomány: 25 ezer kötet könyv, 33 ezer egység folyóirat, periodika, ami magában foglalja a részben már holt anyagot is.

Az állomány négy csatornán áramlik a könyvtárba: vétel, csere, ajándék és köteles példány szolgáltatás (1968-tól) formájában. Főbb „mutatók” az 1969. év végi adatok alapján:

	<i>könyv</i>	<i>folyóirat</i>
vétel	49%	52%
csere	11%	37%
ajándék	28%	11%
köteles példány	12%	—%
	100%	100%

¹ A „vízikönyv” speciális fogalom; nem hidrológiai vagy hidrográfiai tárgyú szakkönyvet, hanem olyan, kézzel írott, eredetileg íveken készült, majd 20–30 év után egybekötött törzskönyvszerű művet jelent, amely egy-egy folyónak, vagy nagyobb folyam esetén egy-egy szakasznak minden lényeges adatát számszerűen és leíró jelleggel is tartalmazza. Tehát: az egyes szelvényeken átfolyó vízmennyiségeket (a vízállásokhoz rendelt) számszerűen adja meg; a jégviszonyokat, az árvízi tapasztalatokat viszont leírászerűen adja. A „vízikönyvek” szükség szerint ábrákat és táblázatokat is tartalmaznak. Mivel egyedi példányok, és több mérnök-nemzedék műszaki tapasztalatát egyesítik, pótolhatatlanok. Értékük éppen ezért összegszerűen ki sem fejezhető. (*A szerk.*)

Az állomány nyelv szerinti megoszlása:

magyar nyelvű	53%	33%
orosz nyelvű	15%	7%
angol nyelvű	14%	16%
német nyelvű	8,5%	15%
francia nyelvű	4,5%	10%
egyéb nyelvű	5%	19%
	100%	100%

A beiratkozott olvasók száma 1954—1969 között éves átlagban 300—550 fő között váltakozott; a kölesönzők száma 1500—3000 között. A kölesönzött könyvek száma éveken át stagnál, általában 1300—1500 kötet forgalommal. Ugyanakkor az igénybe vett folyóiratok száma rohamosan emelkedett, az utóbbi években közel háromszorosára (tudományos-műszaki forradalom!), 3000-ról (1964) 8800-ra (1969).

A folyóiratok kölesönzése 1969. december 31-i hatállyal megszűnt. Helyben olvasás továbbra is van.

A könyvtári tevékenységhez egyre inkább hozzá tartozik a dokumentáció mellett a bibliográfiai szolgáltatás. Az utóbbi másfél évben a vízügyi szolgálat, a vízgazdálkodás egyes részterületeire vonatkozó szakbibliográfiák készültek a könyvtárban, melyek közül a jelentősebbek: Ipari vízgazdálkodás-56 adat; A Balaton-200 adat; A soroksári Dunaág-80 adat; A Velencei-tó-104 + 96 adat (műszaki tervek jegyzékével!); A korszerű vezetés feladatai a tudományos-műszaki forradalom támasztotta követelmények tükrében, tekintettel a vízügyre — 360 adat.

A könyvtár jelenleg a pesti Duna-korsón, a TONET-ház földszintjén és pincéiben (könyvraktárak!...), a Vigadó tér 3. sz. alatt működik.

VIDA SÁNDOR

Száz éve született az orvosi bibliográfia megteremtője, Fielding Hudson Garrison (1870—1935). Ő volt az amerikai orvosi könyvtár megteremtője is, aki egyben az amerikai orvostörténetet is tudományos szinten megindította. Fiatalon az amerikai hadsereg orvosi könyvtárába (Army Medical Library) kerül. Megdöbben a orvosi bibliográfiának teljes hiánya, az orvosi könyvek és folyóiratok tekintetében fennálló valóban kaotikus állapot, és megkezd az ésszerű orvosi bibliográfia megteremtésére a most már világszerte elfogadott és használt kezdeményezéseket. Az INDEX CATALOGUE, majd az INDEX MEDICUS GARRISON zseniális kezdeményezései. Az ő tudományos, gyakorlati és szervező tevékenysége tette a Hadsereg Könyvtárát az USA Nemzeti Orvosi könyvtárává (National Library of Medicine), amelynek hosszú időn át igazgatója volt. A New York-i orvosi akadémiaival — New York Academy of Medicine — való szoros kapcsolata, amely éppen GARRISON kezdeményezésére alakította ki könyvtárát, lehetőséget teremtett részére az orvosi könyvtárügy szinte valamennyi problémájával való megismerkedésre és alapvető kezdeményezésekre. GARRISON szerencsésen egyesítette a nagytudású könyvtáros és az orvostörténet művelőjének tevékenységét. Az orvosi inkunabulumokról írott munkája az orvostörténet terén alapvető. Beutazta szinte az egész világot, mindenütt az orvostörténet és elsősorban az orvosi könyvtárügy iránt érdeklődve, tapasztalatokat szerezve, gondolatokat ébresztve. Budapesten 1929 augusztusában járt, amikor a budapesti nemzetközi orvostörténeti kongresszuson való részvétel céljából Európába utazott. Ehhez az útjához kapcsolódva járta be a többi európai fővárost is, mindenütt az orvosi könyvtáros és az orvostörténész szemével értékelve a látottakat. Megfigyeléseiről és első-

sorban orvostörténeti tanulmányairól a New York-i orvosi akadémia folyóiratában (*Bulletin of the New York Academy of Medicine*) számol be. Feldolgozza az orvostörténetnek szinte valamennyi fejezetét. A régi orosz orvostörténet, az indiai orvostörténet, az európai orvostörténet érdekesebb fejezetei mind az ő tollából válnak az amerikai orvosolvasóközönség olvasmányává. Ő tisztázza az első orvostörténeti folyóirat megjelenésének hiteles körülményeit. Halálát követően Martin M. CUMMINGS: *Contributions to the Medical History by Fielding H. Garrison* címen összegyűjti a nagynevű orvostörténész és könyvtárszervező 1925–1935 éveken a New Yorki Orvosi Akadémia folyóiratában megjelent orvostörténeti vonatkozású közleményeit, amelyeket a nagy érdeklődésre és a tanulmányok változatlanul időszerű voltára tekintettel a Hafner kiadó (New York—London) díszes kiállításban 989 oldalon 1966-ban megjelentetett.

BUGYI BALÁZS

Régi kéziratok sorsa. GOETHE kézírata — az eddig 60 000 márkára értékelt *Dichtung und Wahrheit* — egy hamburgi árverésen most 460 000 márkáért talált új gazdára. A kézirat tulajdonképpen az önéletrajzi mű vázlata, a kiadásra készített eredeti feljegyzések szövege. Jelenlegi tulajdonosa nem akarta megnevezni magát, de külföldre vitte. — Ugyanezen az árverésen GOETHE *Faust*-jának három oldaláért az eddigi becslés tízszeresét, 180.000 márkát fizetett egy londoni kereskedő. A német intézetek képtelenek voltak lépést tartani a rendkívüli áremelésekkel, s üres kézzel távoztak. GOETHE összesen 27 kéziratáért megközelítőleg egy millió márkát kértek az árverésen. Ugyanennek az aukciónak másik szenzációja egy HÖLDERLIN-levél volt (48 000 márkáért), és HÖLDERLIN egyik cikkének kézírata (34 000 márkáért). (N)

Wagner irattárát, többek között olyan rendkívüli értékű kéziratokat, mint az *Istenek alkonya*, *Lohengrin*, *Trisztán és Izolda* kézzel írott partitúráit a legjobb ajánlattevőnek eladásra kínálták fel a bajorországi Bayreuthban. Feltétel, hogy a gyűjtemény Bayreuthban maradjon és a WAGNER-kutatók hozzáférhessenek. WAGNER örökösei négy millió dollárnak megfelelő összeget remélnék ebből az eladásból. (N)